

Semavi Eyice ile Türk Sanat Tarihi Üzerine

1923 Kadıköy doğumlu olan Eyice, ülkemizin en önde gelen sanat tarihçilerindedir. 1943'te Galatasaray Lisesi'ni bitirdi, ardından tahsiline Viyana ve Berlin Üniversitelerinde devam etti. Mezunu olduğu İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü'nde akademik hayata atılarak burada Bizans Kürsüsü'nü kurdu. Bizans sanatı, Osmanlı sanatı ve bilhassa İstanbul tarihi üzerine her biri tarihî bir belge niteliğinde kıymetli yazılar yazdı. Suna ve İnan Kırâç Vakfı İstanbul Araştırmaları Enstitüsü'ne devrettiği kütüphanesinde Bizans, Osmanlı ve özellikle İstanbul üzerine yazılmış yaklaşık 30.000 kadar değerli kitap bulunmaktadır.

Semavi Eyice'nin başta İstanbul Minareleri, Son Devir Bizans Mimarisi, Galata ve Kulesi, Bizans Devrinde Boğaziçi, Eski İstanbul'dan Notlar, Tarih Boyunca İstanbul olmak üzere birçok kitabı ve muhtelif dergilerde yayınlanmış yüzlerce makalesi bulunmaktadır.

Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi'nin Türkiye'de Sanat Tarihi sayısı için İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü emekli öğretim üyelerinden Prof.Dr. Semavi Eyice ile Bostancı, Yazmacı Tahir Sokağı'ndaki evinde görüştük. Eyice'den hayat hikâyesini, İkinci Dünya Savaşı yıllarında Avrupa'da geçen maceralı eğitim sürecini, akademik serüveni ve sanat tarihi çalışmaları hakkında bazı önemli anekdotları dinleyip not ettik. Eyice bu görüşmemizde, Türkiye'de sanat tarihi biliminin kurumsallaşmasını, alanla ilgili bölümlerin kuruluş sancılarını, şimdiki durumunu ve geleceğe dönük bazı endişeleri dile getirdi.

Hocam, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi bu sayısını Türkiye'de sanat tarihi konusuna ayırdı. Bu sayıda bazı emektar hocalarımızın tecrübelerinden istifade edebilmek için onların hayat hikâyelerine yer vermeyi düşündük. Bu alanda büyük hizmetler vermiş bir doyen olarak bize hayatınızda önemli bulduğunuz olayları anekdotlar halinde kısaca anlatır mısınız? Sanat tarihine duyduğunuz ilginin temelinde hangi saikler olduğundan başlayalım isterseniz.

Bu alanın kökleri çocukluğuma kadar iner. Hikâyesi uzun. Ortaokul yedinci sınıfta bir askerlik öğretmeni vardı, o zaman askerlik dersi vardı ve biz zehir gibi askerler olarak yetiştirildik. Biliyorsunuz askerlik kampı yaptırıldıkları talebelere, askerlik dersi verirdi, talime çıkarırlardı. Her yaz tatilinde 20 gün askerlik kampı yapardık. Bizim askerlik dersi öğretmenimiz bizleri ikiye bölüyor ve her bir gruba bir ödev verirdi. Benim grubuma da İstanbul'un kuşatılması ve fethini ödev olarak vermişti. Ben oturdum onu yazmaya başladım, ancak grubumdaki diğer arkadaş hiçbir şey yapmadı.

Merakım da olduğu için bu durum beni çok rahatsız etmedi. Galatasaray'da okumamdan dolayı Fransızca biliyordum ve derhal Fransızca iyi bir seyyah rehberi aldım, İstanbul'un bütün eserlerini anlatan. Daha sonra, "Şu surları bir göreyim" dedim, çünkü ben doğma büyüme Kadıköylüyüm ve karşı tarafları çok iyi bilmiyordum. Bunun üzerine çok yakın arkadaşım olan Ahmet'i de yanıma alarak İstanbul'u keşfe çıktım. Bakıyoruz her tarafta camiler, minareler vs. görülüyor. Gördüklerimizin bazısını kitapta buluyor ve ne olduklarını öğreniyoruz, bazısını ise bulamıyoruz. Bu sırada bende de bayağı bir merak uyanmaya başladı. "Bunlarla hiç kimse meşgul olmamış" diye düşünmeye başladım ve "Ben neden meşgul olmayayım?" dedim. Bunun üzerine kitap aramaya başladım Sahaflar Çarşısı'nda ve diğer kitapçılarda. Tek tük derken kütüphanem de bayağı bir oluşmaya başladı ve liseden mezun olduğumda "Ben bu işi meslek olarak yapacağım" dedim. Babam biraz mırın kırın etti ama fazla da üstelemedi.

Babanız ne iş yapıyordu hocam?

Denizciydi. Deniz subaylığından emekliydi. Dedem de. Biz Amasralıyız. Biliyorsunuz Amasra Karadeniz'in topraktan ziyade gemilerle, kayıklarla uğraşan bir liman kasabası. Oradan herkes denizci olarak çıkıyor. Nitekim amcam da deniz subayı olmuştu. O albaylıktan emekli oldu. Onun oğlu Celal Eyiceoğlu da denizciydi. O yükseldi, oramiralliğe kadar çıktı ve Deniz Kuvvetleri Komutanı dahi oldu.

Siz subaylığı istemediniz öyleyse.

Ben de niyetlendim bir defa, babama söyleyecek oldum, olmaz dedi. Bir ona itiraz etti zaten. "Deniz subayı olamazsın" dedi. Kendisi emekli olduktan sonra çeşitli deniz işlerinde çalışmış. Daha sonra 1930'da Ulaştırma Bakanlığı ilk defa sivil kaptan yetiştirmek üzere Ortaköy'deki eski saraylardan birini Yüksek Denizcilik Okulu yapınca babam da oraya öğretmen oldu ve ikinci emekliliğine kadar orada 19 sene öğrencilere kaptanlık öğretti. Bu nedenle bütün eski kaptanlar ona "hocam" derlerdi. Kamil Hoca diye bilinirdi denizciler arasında. Bir amcam daha vardı, o doktordu. Tarihe meraklıydı, evinde epey tarih kitapları da vardı ama tarihçi değildi. Dolayısıyla bizim ailede benim mesleğimden kimse yoktur.

Peki, hocam hiç İstanbul'u gezmez miydiniz Galatasaray Lisesi'nde okurken.

Ben her hafta sonu ve bayram tatillerinde İstanbul'u gezerdim. Harçlığım ve bayramlarda verilen bayram paralarıyla boyuna kitap alırdım.

Hocam, üniversite serüveniniz nasıl başladı?

Şimdi efendim biliyorsunuz Türkiye'de üniversite reformu 1933'te oldu. O zamana kadar Darülfünun adıyla bilinen İstanbul Üniversitesi Atatürk'ün emriyle tamamen yeni bir sisteme geçirildi. Dolayısıyla Darülfünun zamanından kalma birçok hocalar açığa çıkarıldı. Buna mukabil yeni birtakım hocalar tedarik edildi. Bir miktar da yurtdışından gelenler oldu ve üniversite yeni bir şekle girdi. Atatürk'ün çalışma döneminde ancak, 1930'lar 40'lar arasında ikinci bir üniversite denemesi Ankara'da oldu, Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nin kurulması suretiyle. Şimdi İstanbul Üniversitesi Türkiye'nin tek üniversitesi olarak çalışmalara başlamıştı. Bu üniversitede de sanat tari-

hi diye bir bölüm yoktu. Aslında Edebiyat Fakültesi'nin eski amblemi yeşil bir zemin üzerinde bir dal ve dört yapraktan oluşur. O çok güzel bir amblemdi, bugün unutulmuş- tur artık. Bunlar da dört ana bölümü temsil etmektedir; yani felsefe, dil, tarih ve coğraf- ya. Sonra nedense o amblemden vazgeçildi, unutuldu gitti. Ben hâlâ yakamda o eski dört yapraklı Edebiyat Fakültesi rozetini taşıyorum. Darülfünun zamanında sanat tarihi için bazı dersler verilmesine çalışılmış olduğunu biliyoruz, ünlü Fransız mimar, Türk sanatı uzmanı Profesör Albert Gabriel burada zaman zaman sanat tarihi, daha doğrusu Türk sanatı tarihi dersleri vermiş. Bunlar ne ölçüde derslerdi bilemiyorum. Çünkü bu derslere ben şahit olmadım. Birtakım eski tip cam büyük slaytlar yaptırılmış ve bunlar projeksiyonla öğrencilere gösterilmiş. Ne dereceye kadar başarılı oldu ve neler anlatıldı o derslerde bilemiyorum. 33'teki reformdan sonra bir arkeoloji bölümünün kurulması düşünülmüş ve bölümün başına da Türkiye'ye gelip yerleşmiş olan ve ikinci evliliğini bir Türk ile yapan Helmut Bossert adında bir Almanı getirmişler. Bossert tam bir arkeo- log sayılacak tip değildi. Bilgisi vardı, anlaşıldığına göre oldukça da zengin şahsi bir kütüphanesi varmış. Fakat daha çok yayıncılık yapan yani Almanya'da birtakım büyük sanat tarihi kitaplarının yayıncılık işini organize etmekle tanınmış bir kimse. Bossert, Arkeoloji Bölümü'ne kitap almaya büyük gayret sarf etmiş. Bir hayli eski yazı ile neş- redilenler de dâhil olmak üzere yerli ve yabancı kitapları toplamış ve bir arkeoloji bölü- mü kütüphanesi kurmaya çalışmış. Bu sırada İstanbul Arkeoloji Müzesi müdür muavin- liğinde Almanya'da doktora yapmış olan Arif Müfid Mansel var. O zaman kanun müsa- it, üniversite öğretim üyeleri aynı zamanda müzelerde de görev görebiliyor -ki Avrupa'da da öyledir- birçok müze müdürü aynı zamanda üniversitede hocadır. Arif Müfid Mansel iyi Almanca bildiği için Bossert'in yanına doçent olarak görevlendiril- miş. Yani Arkeoloji Bölümü, Bossert ve Arif Müfid Bey'in idaresinde yürütülüyor. Arif Müfid Mansel aynı zamanda Tarih Bölümü'nde de ilk çağ tarihi dersleri veriyor. Bu durum yaklaşık olarak 1950'lere kadar sürüyor. Fakat o sırada Üniversiteler Kanunu'nda bir değişiklik oluyor, deniyor ki: "İki işten birinde kalacaksınız. Hem müze müdür mu- avinliği hem üniversite hocalığı olmayacak." Bunun üzerine Mansel de üniversite hocalı- ğını tercih ederek İstanbul Arkeoloji Müzesi müdür muavinliğini bırakıyor.

Hocam doçentliği nereden aldı Arif Müfid Mansel?

Zannediyorum o zaman doğrudan doğruya doçent olarak tayin edilmiş. Bir müddet sonra Bossert'den ayrılıyor, profesör olarak Arkeoloji Bölümü'nün başı oluyor ve bölüm artık onun idaresinde gelişmeye devam ediyor. Sanat tarihi, Arkeoloji Bölümü'nün içinde belki bir ders şeklinde yürütülüyor bir süre. Derken İkinci Dünya Harbi yıllarında İngiliz idaresi bir ünlü İngiliz profesörünü, Steven Runciman'ı Bizans uzmanı diye İstanbul'a yolluyorlar. Bu aslında epey kitapları olan tanınmış bir tarihçi. Ona diyorlar ki: "Sen burada Bizans tarihi, sanatı derslerini de ver." O zaman İstanbul Üniversitesi'nde fakülteler sertifika sistemine göre tedrisat yapıyorlar ve senato kararı- la, ayrıca "Bizans sertifikası" diye bir sertifika kuruluyor. Yani bir "Arkeoloji sertifika- sı" var, bir "Bizans sertifikası" var, bir de "İslam ve Türk Sanatı sertifikası" var. Runciman burada 1943-44 yıllarında Bizans sanatı dersleri veriyor. Oldukça muntazam dersler bunlar fakat slayt filan yok. Kitapları makineye sokmak suretiyle resim gösteri- yorlar. Arkeoloji öğrencileri sertifika almak suretiyle aynı zamanda sanat tarihini de

öğrenmiş oluyorlar. Çünkü o zaman Edebiyat Fakültesi'nde sistem şu: Bir fakülteden mezun olabilmek için dört sertifikanın derslerine devam etmek lazım. Dört sertifikadan bir tanesi tezli ana sertifika. Buna dört sene devam edecek, dördüncü senenin sonunda da teziyle birlikte imtihana girip mezun olacak. Diğer üç sertifikayı ilkiyle üç sene içinde verip onları geçmiş olması gerekiyor. Bizler böyle yetiştik ve biz de böyle sürdürdük yıllarca. Aslında Tarih Bölümü mezunu olan İsmail Hakkı Uzunçarşılıoğlu [Uzunçarşılı], birtakım gençleri liselerden alıp Milli Eğitim Bakanlığı'na tavsiye ederek Avrupa'da ihtisas yapmalarını sağlıyor. Bu arada İsmail Hakkı Bey Milli Eğitim müfettişi olarak Kütahya'da bulunmuş, Oktay Aslanapa'yı da Kütahya'dan tanıyor. Onu da yurtdışına Almanya'ya gönderiyorlar, tarih üzerine ihtisas yapması için. Oktay Aslanapa Viyana'ya gidiyor. Viyana'da İslam Sanatı Profesörü Ernst Diez ile tanışıyor. Diez aslında bir Avusturyalı ve meşhur Avusturyalı Profesör Josef Strzygowski'nin öğrencisi. Fakat hocasıyla bir ilmî meseleden dolayı ters düştükleri için biraz Avusturya'dan uzaklaşmış ve Amerika'dan aldığı bir davet üzerine ders vermek üzere Amerika'ya gitmiş. Orada 14 sene profesörlük yapmış. Ondan sonra artık emekliliği gelince de Viyana'ya dönmüş harp sırasında. Avusturya Almanya tarafına ilhak edildiği ve Alman tebaası sayıldığı için zaten Amerika'da kalmasına imkân yoktu. Onun üzerine Viyana'ya dönüyor 1939'da ve Oktay Aslanapa'yla da tanışınca Aslanapa onu İstanbul'a gelmeye ikna ediyor. Dolayısıyla da Diez, 1943 yılında Türk ve İslam sanatı üzerine ders vermek üzere İstanbul'a geliyor. Böylelikle sanat tarihi kuvvetlenmeye başlıyor ama daha henüz tam bölüm halinde değil. Derken 1945 yılında Almanya mağlup oluyor ve İngilizlerin Türkiye'de ağırlıkla temsil edilmelerine lüzum kalmadığı görüşüyle Runciman "Ben Kıbrıs'a gidiyorum" diyor ve dersleri bırakıp doğruca Kıbrıs'a gidiyor. Böylelikle öğrenciler yüz üstü kalıyorlar. O sırada Mansel başta olmak üzere Arkeoloji Bölümü'ndeki hocalar, "Şu Bizans'a birisini getirelim" diyorlar. Onun üzerine birkaç deneme yapıyorlar, birkaç isim üzerinde duruyorlar ve bu arada Göttingen Üniversitesi'nden henüz profesörlüğü tasdik edilmemiş olan Alfons Maria Schneider'i düşünüyorlar. Schneider tabi Türkiye'ye çok uygun ve Türk sanatı üzerine de bir şeyler yapan bir kimse. Bir de İstanbul'un tarihî topografyasının üzerinde çalışan bir kişi. Onun üzerine Schneider'e teklifte bulunuyorlar. O sırada Schneider İstanbul'daki Alman Arkeoloji Enstitüsü'nde ikinci müdür durumunda. Fakat 1 Ağustos 1944'te Türkiye Cumhuriyeti, biraz da İngilizlerin baskısı sonucu Almanya ile siyasi münasebetleri birden bire kesiyor ve Alman Arkeoloji Enstitüsü kapatılıyor. Alman resmî görevlilerinin hepsi Türkiye'yi terk edip Almanya'ya dönüyorlar. Ondan sonra bazı kontratlı profesörler de "Artık siz düşman devleti mensubusunuz" diye Anadolu'nun çeşitli yerlerine sürgüne yollanıyorlar. Profesör Diez'i de 1943 yılında geldiği Türkiye'de bir sene tedrisat yaptıktan sonra 1944'te Kırşehir'e sürüyorlar. Her ne kadar Avusturyalı ise de Almanya'nın resmen sınırları içinde kaldığından Alman sayıldığı için sürgün ediliyor. Biliyorsunuz diğer fakültelerde de pek çok değerli Alman hocalar vardı. Onların da hepsi, bir kısmı Yozgat'a, bir kısmı Kırşehir'e sürgüne yollanıyorlar.

Hocaların tepkisi olmadı mı hiç bu duruma?

Hiçbir şey olmadı. Mesela Ankara'da da bir hayli Alman hoca vardı. Çünkü Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nin kuruluşunda İstanbul'da olmayan birçok dal kurul-

muş ve bunların başlarına da hep Alman hocalar getirilmişti. Bunların yerlerine geçmek için hazırlanan bazı Türkler vardı. Bu defa bunlar kürsülerine döndükleri takdirde ayağını kaydırmak için epey gayret sarf ettiler.

Aynı şeyler Sanat Tarihi Bölümü'nde de oldu mu hocam?

Bizde pek olmadı fakat Ankara'da bu çok oldu. Şunu söyleyeceğim, bunun neticesinde kontratlar hazırlandı, her şey tamam oldu. Tam o esnada Ankara'da bu Alman profesörlerin kontratlarını yenilememe akımı başlayınca Schneider bir mektup yazdı, "Ben," dedi "Türkiye'de kendimi emniyette hissetmediğim için gelmiyorum".

Ben daha sonra kendisiyle konuştum. Kendisi evli değildi. Bir kız kardeşiyle beraber yaşıyordu, bir de köpeği varmış. Onun niyeti kütüphanesiyle beraber İstanbul'a gelip yerleşmek ve ömrünün sonuna kadar da İstanbul'da kalmaktı aslında. "Yarın öbür gün benim ayağımı kaydırırlar. Bu defa Almanya'daki mevkiimi de kaybeder, perişan olurum" düşüncesiyle gelmedi adamcağız. Diez de Kırşehir'de 44 yılı Ağustos'undan itibaren enterne edilmişti. Harp bittikten bir süre sonra Alman hocaların tekrar vazifelerine dönmeleri kabul edildi ve Diez ancak 1946 sonu, 47 başlarında İstanbul'a döndü, tekrar derslerine başladı. Fakat bu defa da başka bir talihsizlikle karşı karşıya kaldılar: Bunların vazife alırken kabul ettikleri taahhütnamelerinde bir tane de Türkçe ders kitabı yayınlamaları şartı vardı. O biraz acele ederek, içinde epey hatalar olan, *Türk Sanatı*'nı yazdı. Ondan sonra asistanı olan Oktay Aslanapa bunu alelacele tercüme etti ve o şekliyle bastılar. Zaten dışarıda onun yerine geçmeye hevesli olan bazı kişiler vardı. Bu defa Diez aleyhine bir kampanya açıldı, günlük gazetelerde inanılmaz yazılar yazılmaya başlandı. Ben bunları topladım. Bunun aleyhine yazılmış aşağı yukarı 15 kadar polemik yazısı vardı. Arada tek tük lehte yazılmış yazılar da vardı. Ondan sonra zavallı adam perişan oldu.

Kim yürütüyordu hocam bu kampanyayı?

Eski eserler sahasıyla ilgili bazı önemli isimler vardı. O sırada da henüz yeni üniversiteler kanunu kabul edilmemişti. Dolayısıyla dışarıdan bazı kişiler o sırada üniversiteye kapılanırlarsa hemen profesör olarak üniversitede kalmaları ihtimali beliriyordu. Bir şey daha vardı, o zaman üniversite profesörleri 65 yaşında emekli olmak durumunda değillerdi. Profesörler ders verebildiği sürece, zihnini, kafasını ve dilini muhafaza edebildiği müddetçe üniversitede kalabiliyordu. Onun için üniversite hocalığı cazip bir şeydi. Bilhassa böyle yaşını almış da memur olarak emekliliği yaklaşmış olan kişiler üniversiteye kapağı attıkları takdirde yıllarca daha maaş alabilecek durumda oluyorlardı.

Peki, hocam bunların Türk sanatına bakış açıları nasıldı? O zaman kürsü kurulma tartışmaları var mıydı, Üniversite'nin tavrı nasıldı?

Runciman Bizans'tan ayrıldı gitti, hoca yok ortada. Fakat Bizans sertifikası mevcut. Bunu hiçbir kuvvet kaldıramıyor, mesela dekanlık "Nasıl olsa bunun hocası yok, ben bunu kaldırıyorum" diyemiyor. Ondan sonra zor durumda kaldı Edebiyat Fakültesi. Çünkü Arkeoloji'de okuyan öğrencilerin dördüncü sertifika olarak birer sertifikası eksikti. Yeni yeni belirlemeye başlayan Sanat Tarihi Bölümü'nün hocası, dersi vs. yoktu henüz. Bunun üzerine yamama suretiyle o dersi halletmeye çalıştılar. Runciman'ın

yanında asistanlık yapmış olan bir hanım vardı. Runciman'ın defterleri ondaydı. O defterlerden okumak suretiyle güya ders verilmiş oluyordu. Ondan sonra da salahiyeti olan hocalardan biri imzaları atıyordu, böylelikle idare ediyorlardı.

Hocam malumunuz o tarihlerde Selçuklu ve Osmanlı tarihine karşı olumsuz bir bakış vardı. Acaba, Türk sanat tarihine veya İslam tarihine karşı bakış nasıldı o dönemde? Hocaların tavırları nasıldı?

Söylediğim gibi bizde pek Türk sanatı üzerinde kimse durmuş değildi. Zaten sertifikanın adı İslam Türk Sanatı'ydı. O yabancı hocalardan sonra İslam Türk Sanatı'nı idare etmek üzere Kurt Erdmann diye bir hoca getirildi Almanya'dan. Fakat bu adamın Türk sanatı üzerine pek fazla bir incelemesi yok. Hiçbir araştırması da yok. Yalnız Türk sanatının bir bölümünü oldukça iyi biliyor o da halıcılık. Halı sanatını tanıyor, zaten müzeden gelme, koleksiyonculuktan gelme bir melekesi var, halı sanatı, ufak sanatlar üzerinde. Ancak, mimarının, Selçuklu mimarisinin, Osmanlı mimarisinin inceliklerinin pek farkında değil. Buna karşılık daha Almanya'dayken hazırladığı kitaplar, İslam sanatının bir nevi ilk hareket noktalarından biri olan İran'daki Sasanî sanatı üzerine. Binaenaleyh bu derse başladılar, Sasanî sanatını anlatırdı. İslam sanatı okutulmazdı. İslam sanatının evveliyatı Diez. Adamı o kadar bî-zar ettiler ki sonunda zaten 70'ini geçkin bu yaşlı başlı adam, "Bu memlekette yaşanmaz artık" deyip taşı tarağı topladı ve memleketine gitti. O arada işte Oktay Aslanapa doçent olmuştu. İslam Türk Sanatı'nı o aldı, böylelikle o dal iyi kötü yürümeye başladı. Sonra Erdmann geldi 1950'lilerde. Erdmann da Sasanî diye başlayıp biraz da İslam sanatına girip ondan sonra bilhassa sanayi sanatları, halıcılık, maden işleri gibi küçük sanatlar üzerinden Türk sanatı tarihiyle İslam sanatı tarihini yürütüyorlardı. Fakat Bizans yok ortada. Artık sıra bana geliyor. Ben de 1943 yılında İstanbul'da Galatasaray Lisesi'nden mezun oldum. Daha talebeliğim zamanında eski eserlere, sanata merakım vardı. Bir de; "Bizans'ı çalışan kim var?" diye baktığımda bütün kitapların yabancı dillerde neşredildiğini görüyorum. Türklerden amatör olarak da İhtifalçı Mehmet Ziya Bey, Mehmet Raif Bey gibi birkaç kişi dışında hiç kimse bir şey yazmamış. Fakat onlar da yabancı kitaplardan biraz toplamak suretiyle yazmışlar. Bir de Celal Esad Arseven her dalda mesaisi olan enteresan bir kimseydi. Onun da İstanbul hakkında bir kitabı var *Eski İstanbul: Abidât ve Mebânîsi* diye, hatta bir tane de İstanbul'un Bizans ve Osmanlı devri tarihî eserlerini gösteren çok nadir şehir planı neşretmiştir.

Sahafları da o zaman tanıdınız.

Tabi ben kitaba çok meraklı olduğumdan daha talebeliğimden beri Sahaflar Çarşısı'na gider gelirdim. Hepsini tanırdım. Gerek Hıristiyan sahafların gerek Beyazıt'taki Türk sahafların hepsi de beni tanırlardı. Biliyorsunuz eski kitaplar hususunda iki merkez vardı, bir Beyazıt'taki Sahaflar Çarşısı, bir de Yüksek Kaldırım'daki. Yüksek Kaldırım'da daha çok yabancı dilde kitaplar bulunurdu. Oradaki kitapçıların arasında iki tane Yahudi vardı. Diğerlerinin hepsi Rum'du. Türklerden kimse yoktu. Sonraları Türkler de oldu, ama esas Yüksek Kaldırım sahaflığı tamamen Rumların elindeydi. Bu Yahudilerden birisi merdivenli kısımdaydı, diğeri de daha yukarıda., Natam

adında herhalde Almanya asıllı bir Yahudiydi zira el yazısı Alman usulüydü. Aslında oraya pek fazla kitap düşmezdi fakat enteresan bir şey, o sokağın içinde eski kâğıt toplayan bir Ermeni vardı. Ona kitaplar düşerdi ve o da hemen kitapları parçalayıp hurda kâğıda çevirmezdi. Ben oradan parça parça toplamak suretiyle aynı kütüphaneden çıkma üç ciltlik bir kitabı tamamladım. 20 sene de aynı kütüphaneden dağılmış bunlar. Bir cildini o Ermenide, bir cildini başka bir yerde, diğer bir cildini de Beyazıt'taki sahaflarda buldum. Aynı kütüphaneden çıkma aynı kişiye ait bir kitap. Bu kütüphane nasıl dağılmışsa dağılmış, üç ayrı yerden toplayarak üçünü bir araya getirmiştım.

Hocam oradaki Ermeni ve Rum sahaflar ne zaman dağıldılar?

Bunlar aşağı yukarı 60'lı yıllara kadar durdular. Yüksek Kaldırım'ın Tünel girişinde sağ tarafta Sergiyanis diye biri vardı. O sahaf değildi. O daha çok Fransa'dan telif kitapları getirtir satardı. Onun karşısında Mevlevîhane'nin önünde bir dükkânda Patriyakis diye bir Rum vardı. O çok kültürlü, genç bir adamdı. Yunan tebaasıydı galiba, fakat nasılsa kendisini unutturmuş, Türkiye'de yerleşmişti. Onun elinden çok kitap geçti. Yani Beyoğlu, Şişli, Nişantaşı muhitinin bütün yabancı dil kitapları bu adamın elinden geçerdi ve bu adam kitaba çok meraklıydı. Sonra bu adamı da bir şekilde "Türk değilsin" diye sınır dışı ettiler fakat o kütüphane kaldı. Evinde inanılmaz zenginlikte bir şahsî kütüphanesi vardı. Sonra ne yapıldı edildi, bu kütüphaneyi bunun arkasından Yunanistan'a gönderdiler. Patriyakis yıllarca orada da kitapçılık yaptı. Dediğim gibi en fazla yabancı dilde değerli kitaplar onun elinden geçti. Kolay kolay bir kitaba para vermezdi; ucuza kapatır, eğer gerçekten değerliyse doğru evine götürür, beğenmediğini de dünyanın parasını isteyerek satardı. Ondan sonra aynı sırada Raymand vardı. Onların iki kardeş olduğu biliniyordu. Bir tanesinin de dükkânı İstiklal Caddesi'ne doğru, Rus Elçiliği'nin önündeki binalardan biriydi. Alexander Raymand ve Sezar Raymand adındaki bu iki kardeşin kendi bastıkları kitaplar da vardı. Sonra burada bu dükkânlar kapanınca İstiklal Caddesi'nde daha geride İsveç Konsolosluğu'na yakın yerde bir tane dükkân açtılar ve İkinci Dünya Harbi'ne kadar yürüttüler. 44'te biz Almanlarla siyasi münasebetleri kestiğimizde bunları da memleketlerine geri yolladılar. Bunlar meğer Çekoslovak tebaasıymış fakat Almanya Çekoslovakya'yı ilhak edince Alman sayılmışlar. Dolayısıyla bizim ülke bunları paldır küldür dışarı attı ve bir daha geri gelmediler. İstiklal Caddesi'ndeki dükkânı bir Rum genci bir süre idare etti. Çok iyi bir çocuktu o. Fakat kitaptan pek anlamıyordu. Ondan sonra Yüksek Kaldırım'ın girişinde sağ tarafta Venetya adında bir Rum kızı belirdi. O nereden sermaye bulmuş bilmiyorum çok kitap aldı, dükkânı tıklım tıklım doluydu. Mütemadiyen kütüphaneleri alır fakat kitaptan da pek anlamazdı. Kitabın ne olduğunu öğrenmek için koşa koşa Patriyakis'e sorardı. Onun biraz daha aşağısında Nominis vardı. O da aslında bir keresteci idi, amatör olarak da Bizans arkeolojisi uzmanı geçinirdi. Hatta Rumca olarak basılmış birkaç kitabı da vardır. Mesela bir tanesi İstanbul surlarının büyük boy muazzam bir haritasıdır. Haritada bütün surların üzerinde bulunan kitabelerin kopyalarını da aynen koymuştur. Diğer bir tanesi İstanbul'un Bizans devri topografyası haritasıdır. O hem Rumca hem Fransızca olarak basıldı. Biri Fener bölgesi hakkında bir kitap, biri Ayasofya'daki süs mozaikleri hakkında (figürlü mozaikler değil), biri de Rumların kutsal ayazması Balıklı Rum Kilisesi hakkında üç tane de Rumca kitabı vardı. Bir de Alman Profesör Gerd

Schneider'le ortak olarak, *Galata Devri* diye Almanca bir kitap çıkardılar. Fakat o, kitaplarında hiçbir zaman normal ismini kullanmadı. Nominis diye yazmaz, Mins diye uydurma bir isim koyardı. Mins onun küçük adıyla büyük adının kısaltılarak birleşmesinden oluşmuş uydurma bir isimdi fakat o Almanca kitaba normal ismini koymuştur.

Siz de Schneider'le beraber çalıştınız mı hocam?

Efendim ben Schneider'i Bayezit'te tanıdım. Orada bir tane Hristiyan sahaf, Ermeni Bedros Nişanyan vardı. Dükkânı Elektrik İdaresi'nin yanındaydı ve ben de fırsat buldukça uğurdum. Nişanyan çok enteresan bir kitapçıydı. Ben giderdim mesela “Şu kitabı alacağım” derdim, “Al götür” der, hemen para istemezdi. Hesapları birtakım kâğıt parçaları üzerine yazar ve sonra onları akşam evinde deftere geçirirmiş. Bir daha dükkâna uğradığımda merhabalaştıktan sonra şöyle bir boynunu bükerek “Bugün bir şey verecek misin?” derdi. Ben de mesela “Bugün iki buçuk liram var, vereyim” derdim ve iki buçuk lirayı hesaptan düşerdi. Böyle enteresan bir sistemi vardı onun. Bir gün ona “Sen beni tanıyorsun, kim olduğumu, ne olduğumu, neci olduğumu bilmiyorsun, ben bu kadar dünyanın kitabını senden hiçbir şey demeden alıp götürüyorum, ben hiç ödemesem ne olur?” dedim. “Senin,” dedi “talebe olarak Avrupa'ya giderken bana borcun vardı, ödemesen o zaman ödemezdin” dedi. 25 lira mı ne borcum vardı o zaman. Bir arkadaşına o parayı vermiş, “Harp zamanı orada bana bir hal olur da dönemezsem bunu Nişanyan'a ödersin” demiştim. Onu unutmamış. “Sen,” dedi “öyle bir şey yaptın, o senin hakkında iyi nottur. Sen buradan istediğini al götür” dedi. İşte ben onun dükkânında tanıştım Schneider'le.

Hülasa, sahafların hepsinden kitaplar almışımdır. Sonra yavaş yavaş getirtmeye de başladım. Böylelikle bayağı bir kütüphanem olmuştu.

Tekrar sanat tarihine dönecek olursak...

1948 yılında verdiğim İstanbul minareleri hakkındaki tezimi hazırlarken de sokak sokak İstanbul'u gezdim ben zira bu işin bir rehberi yoktu. Geziyorsun ve “Şurada bir minare var” diyorsun. “Şöyle bir hususiyeti var, aman bunu hemen not edeyim” diyorum, yazıyorum çiziyorum resmini çekiyorum. Fakat çok sıkıntılı bir süreçti de bu. O devirde her şey Avrupa'dan geliyor. Karbon kâğıdı bulamıyorsunuz. Fotoğraf filmi bulamıyorsunuz. Fotoğraf basacak kâğıt bulamıyorsunuz. Harp 45'in ortalarında bitti ama daha 46-47 yılında Avrupa'da ticaret başlamış değil doğru dürüst. Dahası kütüphaneler kapalı. Hiçbir kütüphaneden faydalanamıyorsun. Çok büyük zorluklar içinde biz mezun olduk. Yalnız ben Bizans sertifikasını verdiğim için “Bu öğrenciler perişan kaldı. Sen de Bizans sanatını verirsin, iyi kötü bir şeyler biliyorsun. Öğrencilere biraz anlat da imtihana girsinler” dediler. Ben bu şekilde kadro dışı biraz hocalık yaptım. Ben o sırada, Schneider'i Bedros Nişanyan'ın dükkânında tanıdım. O zaman Fransızca biliyorum, o da Fransızca biliyor. Biz Fransızca konuştuk. Dedi ki: “Siz Almanya'ya gelip de Bizans sanatı okusanıza.” “Çok isterim ama bilmiyorum gidebilir miyim?” dedim. “Benim üniversiteme, Göttingen Üniversitesi'ne gelin” dedi. Ondandıktan sonra ben 1943 yılı Haziran'ında mezun olunca Almanya'ya gitmeye karar verdim. O zamanlar çok zor pasaport alınıyor. Harbin en hararetleli zamanı. Almanya dört cephede savaşıyor. Şehirler

bombalanıyor. O şartlar içinde Ankara’da epey bir uğraştıktan sonra pasaport alabildim. İşte gerekli hazırlıkları yaptıktan sonra ben Almanya’ya müteveccihen Sirkeci Garı’ndan trene binip yola çıktım. Berlin’e gittim. Fakat o zaman Berlin hemen hemen her gece bombalanıyor. Orada rahat etmek, üniversiteye gitmek hiç mümkün değil. Almancam da yok. Biraz İngilizcem, bir de Fransızcam var. Lisedeysen ikinci dilim İngilizce idi Almanca değil. Almanca öğrenmem şart. Berlin’in 80 kilometre kadar uzağında ufak bir kasabada bir tanıdık vasıtasıyla bir ailenin yanında bir oda tuttuk. “Burası sakın, herhalde bombalanmaz” deyip oraya gittim. “Ben burada rahatça çalışır, bir yandan da Almanca öğrenirim” dedim. O kasabada oturduğum evin biraz ötesinde bir evde tek başına oturan emekli bir yaşlı Alman hanım öğretmenle tanıştık. Bana o her gün saat üçten altıya kadar üç saat Almanca dersi veriyordu. Gidiyordum, onun evinde Almanca öğreniyordum. Böylelikle biraz Almancayı söker bir duruma geldim. Fakat tabi savaş devam ediyor, biraz Almancayı söktükten sonra Mart 1944’te bir durum oldu. Güneşli güzel bir gün Berlin’e gitmiştim, biraz dolaşayım diye. Hava hücumu oldu gene Berlin üzerine ve bu sırada benim de içime bir şüphe düştü. “Ben,” dedim “eve döneyim”. Eve de kolay gidilmiyordu. Berlin metrosu bir yere kadar gidiyor, orada iniyorsunuz, indiğiniz yerde ayrıca yerel trenler var, benim oturduğum kasabaya ancak onunla gitmek mümkündü. Ben yerel treni beklerken baktım az ilerde bir adam heyecanlı heyecanlı bir şeyler anlatıyor, benim kasabanın adı da geçti bir ara. Ondan sonra “Bombalandı,” diyor “şurası yıkıldı, burası yıkıldı, falan yer hâlâ yanıyor”. “Eyvahlar olsun,” dedim “bizim ev ne oldu acaba?” Ondan sonra, tren geldi yola çıktık. Bizim kasabaya gelinceye kadar hava karardı zaten. Mart ayında kışın ortasındayız. Tabi yol da epey bir maceralı geçti, istasyondan eve kadar her yerde koca koca bomba çukurları açılmış. Çünkü Kuzey Almanya kumluk olduğu için bir bomba düştüğü zaman toprak oyuluyor, 10-15 metre çapında huni şeklinde koca bir çukur açılıyor ve o toprak havalandığı için olduğu gibi binaların içlerine doluyor. Kasabaya gidince gördüm ki benim ev duruyor fakat bitişiği gitmiş. Zaten bunlar ikiz evmiş. Bizde de yapılr Anadolu’da; iki kardeş ikiz ev yaparlar, onun gibi. Dediğim gibi bitişihteki ev gitmiş, sekiz kişi de altında kalmış onun. Enkazın altında kimse var mı diye kazma kürek gece karalığında karpit lambalarıyla aydınlatma yapıp arama yapıyorlardı, ayaz da başladı tabi, kış ayazı. Bizim ev üçüncü kattaydı. Benim bütün camlar tuzla buz olmuş, hiç cam kalmamış. Camlar ufacak ufacak iğne gibi karyolanın demirine saplanmış bombanın tazyikiyle. Bizim odanın zemininde aşağı yukarı 10 santim kalınlığında, cam kırıklarıyla karışık bir kum tabakası var ve kış ayazında o geceyi öyle geçirdik. Ertesi gün iş başa düştü, molozları temizledik. Muşambalarla pencereleri kapatmaya çalıştık biraz ısınalım diye. Fakat adamlarda organizasyon var tabi, hemen bir ilan: “Yalnız dış camlarınızın çerçevelerini çıkarın, kırık camları, macunları vs. temizleyip falan yere getirin, camlarınızı taktırın” diye. Ondan sonra götürdük oraya verdik camlar takıldı, pencereleri yerine ikinci-üçüncü gün taktık. Ondan sonra su kesilmişti, birkaç gün sokakta geçici bir musluk yaptılar, gidip oradan su doldurup getiriyorduk. Sonra su da verildi ama tabi genç bir erkek olarak bir zorlukla karşılaştım. Şimdi pek genç kalmamış, herkes cephede asker. O musluğun başına gidiyorsun suyum dolduracağım diye, ihtiyar bir kadın gelmiş su doldurmaya, ona yardım ediyorsun. Arakasından bir kadın daha geliyor hadi ona da yardım ediyorsun derken bir türlü kendi suyunu doldurup da eve çıkaramıyorsun.

Neyse o şekilde tekrar evi düzene soktuk. Ondan sonra daire kapısı tamamen geçme bir kapıymış. Bombanın tazyikinden o kapı bütün geçmelerinden ayrılmış. Bilmece yapar gibi ben onları elime çekici aldım tekrar monte ettim, kapıyı yaptım fakat en sonuncu parçayı bir türlü oturtamadım yerine. Ondan sonra onu da kestim, lamasını soktum, ince bir çiviyle çiviledim. Böylelikle kapı da yerine gelmiş oldu. Böylece inşaatçılık da yapmış oldum. Velhasıl o badireden sonra biraz Almanya'yı dolaşayım dedim. Eşyamn büyük bir kısmını evde bıraktım zira iyi bir aileydi. Hep beraber yemek yiyor, oturup kalkıyorduk. Türkiye'den de bana her ay bir beş kiloluk yiyecek sandığı geliyordu. Onu ben mutfağa koyuyordum, yani bu benim malım diye ayırmıyordum. Benim bir avantajım da vardı, sigara içmediğim halde erkek olduğum için benim günde üç sigaralık karnem vardı. O sigaralar muazzam iş görüyordu. O ev sahibesi kadın o sigaralarla gidip civardaki çiftliklerden, köylerden yumurta, tavuk gibi şeyler alıyordu. Onları hep beraber oturup yiyorduk. Tabi Türkiye'den de götürmüş olduğum sigaralar vardı. Almanya'da çok kıt olan bir şey o sırada. Velhasıl bir turne yaptım, dolaştım.

Schneider'in üniversitesine, Göttingen'e gittim. Orada bir kiralık oda bulmak mümkün değildi. Bir hafta kaldım orada, oda bulamadım. Hatta Schneider beni orada Müller adında yaşlı bir profesöre tavsiye etmişti. O da çok uğraştı fakat bulamadı. Ondan sonra Baltık kıyısındaki bir üniversiteye gittim, Rostock Üniversitesi'ne, orada benim işime yarayan ders yoktu. Yani böyle epey bir dolaştım Almanya'da. Tabi gittiğim yerlerde barınacak bir yer yok. İstasyon binasının bir köşesinde, bir el çantasıyla dolaşıyordum zaten çantayı yastık yapıyordum, koyuyordum duvarın dibine, üzerime de paltoyu çekip uyuyordum. Yaş da 20 olunca insan her şeye katlanıyor tabi, alışıyor yani. Pek bir şey umursadığımız yoktu.

Belli zaten. Kaçmanız lazım ama hâlâ duruyorsunuz, orada hocam.

İnsan alışıyor bombalara. Korktuğumuz yoktu yani. İlk gittiğim günlerdeydi; ilk defa "Berlin'e gece hava hücumu" dediler. Arazi düz olduğu için benim oturduğum 80 kilometre ötedeki kasabanın arka pencerelerinden Berlin üzerindeki ateşi görmek mümkündü. Ondan sonra uçaksavarların ateşini, projektörleri, bunları hep takip edebiliyorduk. Bir eğlence gibi, şenlikleri seyrederek gibi biz onu seyrediyorduk. Yani içimize bir korku gelmiyordu. Ancak evin yarısı gittikten sonra sığınaklara gitmeye başladık. Her şeyimiz yatağın yanında hazır dururdu. Lüzumlu kışlık bazı süveterler, pasaport ve gerekli evrakım vs. bir el çantasının içindeydi her şey. Düdükler ötmeye başlayınca hemen fırlar giyinirdik. En sıcak tutacak nelerimiz varsa üstümüze giyerdik. Üstümüzde bulunsun, çünkü gelip de bunları bulamamak da var, ev yanarsa hiçbir şey yok. O çantayı da kaptığımız gibi en yakın sığınağa giderdik. Oturduğumuz kasabada sığınak diye yapılmış bazı yerler vardı. Onlar da pek güvenilir yerler değildi. Sonra yeni bir sığınak dediler, meğer orada bir Yahudi mezarlığı varmış, tabi Yahudi mezarlığı kalmamış artık. O mezarlığın altını oymuşlar, iki tarafından koridor halinde bir sığınak yapmışlar oraya. Karşılıklı iki tane oturma yeri kerestelerden yapılmış, ışık yok. Sığınağa girenler içerde karşılıklı oturuyorlar. Bekliyorsun artık bir saat, bir buçuk saat. Zaten oraya gelinceye kadar çukurlar içine girip çıktığından kış şartları altında ayaklar da ıslanmış oluyor. Dışarıda da ayaz sıfırın altında bilmem kaç derece. Göl var mesela, göl donmuş durumda, fotoğrafım var benim o donmuş gölün üstünde. Neyse, alıştım ben böyle şeylere,

fazla umursadığım yok. Ancak Göttingen'den de ümidi kesmiştim. Bir de şu var mesele, batıda Heidelberg, Born, Frankfurt gibi üniversiteler var fakat oraların üzerinden geceleri devamlı uçaklar geçtiği için gece rahat uyuma imkânı yok. Onun için mümkün merteye daha az tehlikesi olan yerleri seçmek zorunda insan. Onun üzerine döne dolaşa işte o turne sonunda, o zaman Alman toprağı sayılan Avusturya'ya, Viyana'ya kadar gittim. Viyana'da benim işime uygun olan dersler var, gerek Türk İslam sanatı, gerek Bizans sanatı hocaları var. Büyük bir üniversite, dünyanın en büyük üniversitelerinden biridir Viyana Üniversitesi. Orada, İstanbul'dan bir tanıdığımın ilgisi vardı. Daha doğrusu kızları bir Avusturyalı ile evlenmişti, o adamın evine gittim. Orada bir oda buldum nihayet. Oraya yerleştikten sonra doğruca eski kasabama gittim, orada kalan eşyamdı birazını aldım getirdim, geri kalanını orada bıraktım ve kaydımı Viyana Üniversitesi'ne yaptırarak yaz sömestrini orada okudum. Ağustos'a doğru yaz tatili başlayacaktı. Dedim "Tekrar ben eski kasabama döneyim, eşyamn lüzumlu olanlarını gene bu evde muhafaza altına alıp Türkiye'ye gideyim bir aylık tatilimde. Böylece hem karnımı doyururum hem denize girerim". Ben 1 Ağustos günü müydü yahut bir gün önce miydi iyi hatırlayamıyorum, o eski kasabama geldim. Ondan sonra "Türkiye Almanlarla siyasi münasebetleri kesmiş" diye bir haber geldi. O sıralarda zaten bizim büyükelçimiz bombalanmaktan korktuğu için Almanya'da değil devamlı Ankara'da oturuyordu, gitmiyordu Almanya'ya. Topu topu bütün Almanya'da üç tane konsolosluk vardı. Konsolosluktan bir tanesi Berlin, bir tanesi Hamburg bir tanesi de zannediyorum Çekoslovakya'da, Prag'da. Onlar da derhal kapatıldı, onun üzerine Türk talebelerinin hepsi kaldı orada. Yalnız, Almanlar bazı hoşlanmadıkları öğrencileri veyahut bazı Türk tebaası kişileri bir trene koyup yollamışlar İstanbul'a. Talebeyim diyen ancak daha çok birtakım karanlık işlere girişenler vardı, onların hepsini polis tespit ederek trene koyup yollamış. Bize ilişmediler fakat şöyle bir durum hâsıl oldu. Onların Maarif Vekâleti bir tamim yayınladı o günlerde. Alman üniversitelerinde kimler okuyabilir? Kimlere okuma izni verilir: İşte bî- taraf devletten olanlar, bî- taraf devlet de ya yok ya çok az. Harbe hiç bulaşmamış olanlar. Alman müttefiki olan devlet mensupları, harpte yaralı olup da nekahet durumunda olan gençler vs. böyle bir liste. Bizim devletin durumu bunlardan hiçbirisine girmiyor. Biz resmen Almanlara sırt çevirmiş durumdayız. Benim durumum muğlak. Türkiye'ye de dönemiyorum. Çünkü 24 Ağustos günü Sovyet orduları Romanya'ya girdiler ve arkasından Bulgaristan'a girdiler. Yani Türkiye'yle Almanya'nın bağlantısı kesildi. Bunun üzerine bir dilekçe yazıp doğrudan doğruya Maarif Vekâleti'ne götürüp vermeye karar verdim. Yine bir Alman dostun yardımıyla yazdık o dilekçeyi, zarfladık. Berlin'e gittim, aradım buldum bakanlığı fakat bakanlık dört duvardan ibaret. Pencereler boş, ne çatısı var ne katları, kaç bomba yemiş ki bina yok ortada. Ben bunun neresine vereceğim dilekçemi! "Sen 'Bakanlığa' diye yaz bunun üzerine, ondan sonra pullayıp posta kutusuna at, o yerini bulur" dediler. Yani düşünün organizasyonun ne kadar dehşetli bir şey olduğunu. 15 gün sonra cevap geldi ev adresime: "Berlin Üniversitesi'nde falan dalda tahsilinize devam etmeniz uygun görülmüştür. Durum rektörlüğe bildirilmiştir." Ben bunu televizyonda da söyledim: "O kan ve ateş içinde, o karmaşa içinde olan memlekette organizasyon böyleyken, Türkiye Cumhuriyeti'nde geçen sene, sahip olmadığım bir arabanın plakasıyla dört tane trafik cezası geldi bana. Hiçbir zaman öyle bir arabam olmadı, öyle bir plakaya da hiçbir

zaman sahip olmadım ben. Buyurun aradaki farkı” dedim. Evet, onun üzerine ben Berlin Üniversitesi’ne iyi kötü devam ettim. Yine oturduğum eski eve yerleştim. Trenle gidiyorduk her sabah Berlin’e, İzmit-İstanbul arası gibi aşağı yukarı 80 kilometreydi mesafe.

Tek öğrenci siz miydiniz hocam sanat tarihinde?

Sanat tarihinde tek bendim. Tabi benden yaşlı kişiler vardı orada, onların bir kısmı zaten bitirmişti, hemen hemen çoğu mühendisti, Türkiye’ye döndükleri takdirde hemen askere alınacakları için biraz ağırdan alıyorlardı. Çoğu döndüklerinde Teknik Üniversitesi’ne profesör oldular. Muzaffer Sağışmen vardı, Kazım Çeçen vardı, Burhanettin Tansu vardı, o haritacıydı, harita tahsili yapıyordu. Sonra ormancılar vardı ama sanat tarihinden hiç kimse yoktu.

Bir araya gelir miydiniz hocam onlarla.

Efendim Viyana’dakiler baktım pek böyle ipsiz sapsız oğlanlardı. Onlarla pek arkadaşlık etmedim. Pek hoşuma gitmedi marifetleri, tutumları. Yaşam tarzları pek beni açmadı. Yani Viyana’dayken hiçbir Türkle görüşmedim. Berlin’de bilhassa münasebetler kesildikten sonra dertleşir olduk. Bir lokantada buluşuyorduk. Hep beraber orada yemek yiyip “Ne olacak halimiz?” diye konuşuyorduk. İşte rivayetler geliyordu, haberler geliyordu, sonra ilk zamanlar Bulgar öğrenciler vardı, bizlerle pis pis alay ediyorlardı 1 Ağustos’un arkasından. Derken 24 Ağustos’ta yani 20 gün sonra Sovyetler’in işgale uğradı Bulgaristan. Bu defa onlar bizden daha kötü duruma düştüler. Yanımıza gelip, “Gardaş ne olacak bizim halimiz” demeye başladılar. Velhasıl işte ben ikinci dönemi Berlin’de okuyorum, orada Bizans sanatının yaşlı bir hocası var, Schweinfurt adında. Onun da evi barkı kalmamış, betondan bir sığınak vardı Berlin’in ortasında, orada kalıyordu. Onun derslerine gidiyordum. Kurt Erdmann vardı, daha sonra Türkiye’ye gelmiş olan, onun derslerine gidiyordum. Fakat üniversite binasının da yarısı yoktu yani yarısı yıkılmıştı. Pencerele tahtalar çakmışlardı. Camı, çerçevesi yoktu, kalorifer çalışmıyordu, paltolarla hepimiz derse giriyorduk. Zaten sekiz on kişiyi geçmiyordu öğrenciler. Genellikle bayan öğrenciler vardı, erkeklerden pek kimse yoktu. Sonra şöyle haber çıktı: “Türkiye talebelerini alacak. Türkiye’ye dönmek isteyenleri Türkiye’ye götürecekler. Başka yere gitmek isteyenler İsviçre’ye geçebilir.” Ben Türkiye’ye dönmeyi tercih ettim. Gerekli müracaatı yaptık fakat Sovyet orduları Almanya içlerine doğru iyice girdiler. Benim oturduğum kasabaya aşağı yukarı yüz kilometre kadar da geldiler. Geceleri ateş sesleri, top sesleri duyuluyordu. Hatta evlerin kapılarına kırmızı bir ilan yapıştırıldı, “Bundan böyle burası artık cephe şehridir, buradaki suçlar doğrudan doğruya askerî mahkeme tarafından idamla cezalandırılır” diye. Tabi bir taraftan da Sovyet ordularının önünden kaçan sivil halkın kaçışlarını da görüyorduk. Fakat adamlarda organizasyon var tabi, başka hiçbir millette yok o. Fransızlar mesela işgale uğradıklarında hepsi panik halinde yollara döküldüler. Bu defa askerî vasıtalar işleyemez hale geldi, yollar tıkanı. Burada hiçbir mevki ayrımı olmaksızın yolun sağında kuyruk olmuşlardı. Batıda bizim izci teşkilatına benzer Hitler Gençliği (Hitler Jugend) diye bir teşkilat vardı. Tıpkı izciler gibi kısa pantolonlu, izci gömleklili

çocuklar genç yaşta yarı askerî bir terbiyeyle büyütülürdü. Ondan sonra o Hitler Youth gençleri de hayvanları o dizinin arkasında sevk ediyorlar batıya. Müthiş bir organizasyon yani, panik yok, kargaşa yok. Bunları da orada gördük yani şahit olduk. Netice, uzatmayalım hikâyeyi, bize “Döneceksiniz” dediler. Bir otelde enterne edildim. Türk talebeleri aşağı yukarı yüz yirmi kişi kadar vardık. Onun arkasından baktık, bir kalabalık geldi. Bunlar üst baş perişan, kamplardan çıkmışlar kadın çoluk çocuk.

Yahudi kamplarından mı çıkmışlar hocam?

Evet, Yahudi kamplarından. Bir miktar da İngiliz vardı. Onlar da Manş Denizi’nde, Fransa’nın yakınlarında ama esasen İngiltere’ye ait olan Jersey ve Guernsey adalarından gelmişler, Almanya’nın bu adaları işgali üzerine. Bizi nihayet bir gün epey bir belettikten sonra İsveç’e geçirdiler. İsveç bî- taraf, orada artık rahatız. Oradan memlekete gönderilmek üzere Kızılhaç’ın bir gemisine aktarıldık. O Yahudileri ve İngilizleri de bindirdiler ve biz kamaraları paylaştık birkaç gün orada. Tabi o Yahudilere İsveç’teki Yahudi teşkilatı hemen yiyecek, giyecek vs. yardımını yaptı. Neyse oradan Şimal Denizi’ne doğru hareket ettik. Torpillenip de devletlerarası bir hadise çıkmasını diye muhafız olarak Alman harp sularında bir Alman muhribi devamlı yanımızda. Bizim gemide ahbaplık da ettiğimiz genç bir deniz subayı da vardı ve son tanıdıklara veda mektuplarını o subay vasıtasıyla gönderdik. “Ben postalarım bunları” demişti ve neticede yola çıktık ve o yolculuk bir buçuk ay sürdü. Harp suları olduğu için önce Atlas Okyanusu’nda kutuplara yakın bir yerde Faroe Adaları’na çıktık. Ondan sonra Okyanus’un ortasına doğru indik ve oradan İngiltere’nin Liverpool limanına geldik. Bizimle beraber olan İngilizleri orada çıkardık. Oradan tekrar yola çıktık gene İngiltere’nin etrafını dolanarak -harp suları sayıldığı için- bu defa Portekiz’in Lizbon limanına geldik. Lizbon’da bu defa gene bizimle beraber aynı durumda olan Arjantinlileri indirdik. Ondan sonra Cebelitarık’tan Akdeniz’e girdik. Her ne kadar artık savaşılmıyorsa da yine savaş durumu var diye bu defa Akdeniz’in Afrika kıyılarının adeta haritasını çıkarırcasına kıyı kıyı geçerek Port Said’e yani Süveyş Kanalı’na kadar geldik. Gemi her kıyıyı dolaşarak harita çıkarır gibi gittiği için çok fazla yol alamıyordu. Port Said’de Mısır’dan enterne edilmiş Almanlar varmış, bu defa onları gemiye aldılar. Neticede oradan da hareket ettik. Gemi çakır çukur gidiyor. Ben de kamaramda bir sabah yatıyorum. Birden bire vapurun motor sesleri durdu. Şaşırdım, ne oluyor diye. Baktım sakın yemyeşil bir koydayız. Hemen üstüme bir şeyler giyiniş güverteye çıktım. Hiçbir şey yok ortada. Derken bir motor sesi duyuldu. Koyun dibinden ufak bir motor geliyor, arkasında kırmızı bayrak. Artık Türk sularında olduğumuz anladım. Baktık kılavuz motoru geldi, yanaştı; kılavuz kaptan çıktı gemiye. Tabi Ege Denizi de harp suları sayıldığı için, biz Ege sahilinin girinti ve çıkıntılılarına girip çıkarak gelebiliyoruz. Ege kıyılarını ancak üç günde geçebildik ve Çanakkale’den girdik. O arada geminin salonunda kılavuz kaptanın etrafını sardık, sualler soruyoruz adama. O sırada bir de Sovyetler ultimatom verdiler Türkiye’ye, artık zaferi kazanıyorlar ya, çünkü harp bitmek üzere, Türklerden Kars ve Ardahan’ı istiyorlar. Ultimatomu var Stalin’in. Bugünkü gençler pek bilmiyor, kimse farkında değil hâlâ. Biliyorsunuz bizde Sovyetler’in çok aziz dostları vardır, yazarlarımız çizerlerimiz arasında çok hayranları vardır. Bir ara kılavuz kaptana sual soruyordum, “Sen kimsin?” dedi bana. “Ben,”

dedim “Kamil hocanın oğluyum”. “Kamil hoca hiç söylemedi ‘Oğlum da bu gemide geliyor’ diye. Baban iyi. Hatta amcanı da gördüm, o da iyi” dedi. İlk haberleri ondan aldım, kılavuz kaptandan. Ondan sonra işte Nisan’ın 12’siydi galiba, geldik İstanbul’a. O yolcu salonu yeni yapılmış, o zamana kadar hiçbir gemi yanaşmamıştı ona. İlk defa bu gemi yanaştı. İlk açılışı bizim gemi yaptı. Tabi balkonda halk yığılmış, anneler, babalar seslenip duruyorlar. Çok acı bir durum, Dresden bombardımanında bizim sekiz arkadaş yok olmuştu. Onların annesi ile kız kardeşi gelmişler, “Süheyl nerede? Süheyl nerede?” diye Süheyl’i soruyorlar. Ne cevap verirsiniz?

Öğrenci değil mi o da?

Öğrenciydi. Benim liseden arkadaşımdı. Sonunda karar verdik, “Başka bir gemi ile gelecek” şeklinde seslendik, “arkadan bir gemi daha gelecek, onda” diye, hâlbuki çocuk çoktan gitti. Neyse o limana ilk çıkanlardan biriydik biz, fakat bizim gümrük memurlarının eline düşmeye gör, her türlü mezalimi yaparlar vatandaşlarına. Mesela, daha sonra Teknik Üniversitesi’nde su profesörü olan, bundan üç dört sene evvel vefat eden Kazım Çeçen’in evi bombalanmış ve hiçbir şeyi kalmamıştı. Bir sırtındaki elbisesi, bir de Kızılhaç’ın verdiği bir çift pabucu vardı. O pabuçların kutusu vardı elinde, iple bağlı olarak ve bütün malı mülkü de o kutunun içindeydi. Bizim memurlar “Avrupa’dan vizesiz geldiğiniz için 25 lira ceza vereceksiniz” dediler. Çocuk diyor ki: “Ben de Türk parası ne gezer!” Bizim memurların verdikleri cevap: “Parası olmayan Avrupa’ya gitmez.” İyi ama vize için elçilik var mı, konsolosluk var mı, bunların hepsi kalkalı sekiz ay olmuş. Sonra, neden vize alacaksın, kendi memleketine dönüyorsun zaten. Yani böyle rezaletlerle de karşılaştık. Bunlar da acı şeylerdi. Benim bir problemim olmadı zira cebimde saklanmış biraz Türk parası vardı. Ne olur ne olmazlık. Hatta Kazım’ın parasını da ben vermiştim. Annem babam bizi dışarıda bekliyorlardı, zaten eşya olarak pek bir şeyimiz yoktu. Üst baş o kadar. Kitaplar kaldı Almanya’da, onları tren peronunun üzerinde bıraktık. Fakat yine organizasyon işte, dört sene sonra o bavullar geldi bana. Neticede, daha çok enteresan tarafları var işin de uzatmayalım hikâyeyi, nihayet geldik evimize. Artık İstanbul’a alışma devri başladı. Bu sırada babam üniversiteye kaydımı yaptırmamı söyledi. Ben de bir hafta kadar dinlendikten sonra doğru Edebiyat Fakültesi’ne gittim, tabi kimse yüz vermiyor.

Hiç kimseyle karşılaşmadınız mı? Yani tanıdık hocalarla.

Daha hiç kimseyi tanımıyorum ki. Arkeoloji Bölümü’ne gittim, Arif Müfit Hoca vardı ama onu da tanımıyorum hiç. Nisan’ın sonlarına gelmişiz. Mayıs’ta zaten dersler bitiyor, biliyorsunuz, üniversitede. Dedim: “Ben gelmek istiyorum. Orada iki sömestr okudum onları da kaybetmemek istiyorum yani o iki sömestri İstanbul’a saydırmak istiyorum.” Kimse yol göstermiyor. Derken, Allah rahmet eylesin, yani daima rahmetle anarım onu, Yunanistan’dan göç etmiş Muzaffer Bey diye bir öğrenci kalemi şefi vardı. Onunla tanışırken “Kardeşim, sizin durumunuzda Avrupa’dan gelenler için bakanlığın bir emri var” dedi. “Sizin şimdi kaydınız yapılır, eğer bu senenin sonundaki imtihanlara girer başararsanız Avrupa’da okuduğunuz iki sömestr burada sayılır, yani bir senenizi kurtarırınız” dedi. O akıl vermeseydi benim bir senem de yanmış olacaktı. Onun üzeri-

ne tabi ben hemen koyuldum işe ama ne okuduklarını bile bilmiyordum, not yok, kimse ödünç bile vermek istemiyor. Bunun üzerine “Bana kimse yardım etmiyor” diye serzenişte bulununca birkaç kız öğrenciye “Sizin notlarınız iyidir” dedi Arif Müfit Bey, “Semavi Bey’e verin notlarınızı” dedi. Kızlar Arif Bey’in bu emri karşısında notları verdiler. Arif Bey bekârdı, kızların hepsi bir ümitle etrafındaydılar onun. Hiç biriyle de evlenmedi, bir tanesiyle nişanlandı ama o da bozuldu gitti sonra ve bekâr olarak 70 yaşında öldü, evlenemedi hiç. Ben sabahlara kadar o notlardan not çıkardım ve Mayıs’ın sonunda imtihanlara girip biri hariç olmak üzere bütün sertifikaların imtihanlarını verdim. Birini de Eylül’e bıraktım ve böylelikle bir senemi kurtardım. Almanya’da okuduğum iki sömestr buradaki iki sömestre sayılmış oldu.

Öğrenciler çok ketummuş hocam.

Hele yabancıya hiç yardım etmiyorlar. İşin acıklı tarafı Arkeoloji Bölümü’ne gelmiş sosyetik kızlar vardı ve bir de taşradan gelen birkaç kız erkek öğrenci vardı. Onlara da yardım etmiyorlardı hiç. Tabi yayınları karıştıracak lisan bilgileri de yoktu onların. Bu tablo karşısında ben de onları himayeme aldım. Fransızcam var, Almancam var, çat pat İngilizce de biliyorum.

Onlardan hoca olan var mı şimdi hocam?

Hoca olanı yok, yalnız müzelere girenler oldu. Uzun seneler görüştüm birçoğuyla hatta bir tanesiyle yedek subayken ben, Konya’da karşılaşmıştım. Sonra onlar da kayboldu ortadan. Kızlar zaten evlenip ortadan kayboluyorlar. Ben sanat tarihi yapmak istiyorum fakat İstanbul Üniversitesi’nin elemanı olunca, ilkçağ tarihinde Türk tebaası bir Alman profesör vardı: Profesör Clemens Emin Bosch. O bana “Sen gel, bizim bölüme geç; Tarih Bölümü’ne seni asistan yapalım. Yani şimdilik talebe olarak devam et, dersleri tercüme edersin, mezun olduğunda seni Tarih Bölümü’ne asistan yaparız” dedi. “Ben sanat tarihçisi olmak istiyorum, Tarih Bölümü’ne girmem” diye cevap verdim ve bu teklifi kabul etmedim. Fakat diğer sertifikaların hepsini temizledim, hepsi bitti. Ondan sonra işte Profesör Diez de Kırşehir’deki sürgünden dönmüştü, bana tez olarak İstanbul minarelerini verdi. Oturdum onu hazırlıyorum, son sene, başka imtihan yok. Sadece tezli sertifikam kalmıştı. O zaten dört senenin sonunda ancak oluyor. Bir taraftan da tezi hazırlıyorum. İstanbul’u sokak sokak gezerek minarelerin resmini çekiyorum, notunu alıyorum, bir taraftan da kütüphanede çalışıp İslam alemindeki bütün minarelere dair genel bilgi topluyorum. O zaman kütüphanelerden bir Arkeoloji Müzesi’nin kütüphanesi var kullanılabilir durumda, bir de nisbeten daha zayıf bir kütüphane olan ancak bazı kaynakları da barındıran Fransız Enstitüsü’nün kütüphanesi. Fakat bu iki kütüphanede de kısım ısıtma diye bir şey yok yani paltoyla oturup çalışıyorduk. Bostancı’dan çıkıyordum sabahtan, gidiyordum o kütüphanelere, ondan sonra öğleye kadar veyahut akşama kadar çalışıyordum paltoyla. Gerekli kitaplara bakıyordum, notlar alıyordum. Böylelikle tezimi hazırladım, 48 yılında tezimi teslim ettim. İşte Profesör Diez imzaladı. Ondan sonra Arif Bey’e imzalattım, sonra tarih profesörü Cavit Baysun Bey vardı Osmanlı tarihi hocası, o benim ortaokulda hocamdı. Nezaket gösterdim, eski bir Türk sanatı profesörü olarak Fransız Enstitüsü’nde o sırada gelmiş olan

Gabriel'e de götürdüm, imzalattım. Dört imzalıdır benim tezim. 1948 yılında mezun oldum. Babam da artık o sırada 65 yaşını doldurduğundan o sene o aylarda emekli oldu ikinci defa olarak. Ben artık babamdan harçlık istemeye utanıyorum. Okul da bitmiş. Müzelere müracaat etmeye karar verdim. İlk aklıma gelen Arkeoloji Müzesi oldu. Arkeoloji Müzesi'nde rahmetli Aziz Ogan müdürdü o zaman. Kendisine eğitim durumumu anlattım ve müzede çalışmak istediğimi söyledim. "Kardeşim bizde de kadro yok ama Topkapı Sarayı'nda belki mümkün olabilir, onların imkânları daha zengin" dedi. Döndüm geldim, dedim öğrenci kalemine gireyim de bir mezuniyet kâğıdı alayım. Diplomalara hazır olmadığı için "Şu dalları okuyarak mezun olmuştur" diye imzalı mühürlü bir kâğıt veriyorlar. O kâğıdı almak niyetiyle yine Muzaffer Bey'in bürosuna gittim, koridorda kâğıdın hazırlanmasını bekliyordum. O sırada Felsefe Bölümü'nde profesör olan Macit Gökberk'le karşılaştık. O da benim imtihanımda tesadüfen misafir olarak bulunmuş, sözlü imtihanıma şahit olmuştu. "Hayrola siz ne yapıyorsunuz burada?" dedi. "Mezun olduk da mezuniyet kâğıdı bekliyorum" dedim. "Nereye gireceksin mezuniyet kâğıdıyla" diye sorunca "Bakalım," dedim "müzelere uğraşıyorum. Bir müzeye girmeye çalışacağım". "Hayır, efendim sizin işiniz yok müzelerde. Sizin yeriniz üniversite" dedi ve ardından "Ben diğer hocalarınızla konuşurum, siz en iyisi üniversitede kalın" diye ekledi. Benim mukadderatımı Macit Bey'in işte bu sözü bağladı. Gerekli işlemler yapıldı fakat kadro yoktu, o sırada üniversitelerde bir çalkantı oldu. Bazı bölümlerde müzminleşmiş asistanlar vardı yani akranları profesör olan kelli felli asistanlar. Onların tasfiyesine karar verildi.

Tez veremeyenler yani.

Hiçbir şey yapmamışlar. Onları bir tasfiye ettiler. Böylelikle birtakım kadrolar açıldı. O kadrolara işte yeni gelmiş olanları aldılar. O dönem de benimle beraber Orhan Köprülü'yu de almışlardı, Fuad Köprülü'nün oğlu. Ama sonradan Orhan işi politikaya döktü ve üniversiteden ayrıldı. Benimle beraber o da aynı işlemlere girdi. Böylelikle ben üniversiteye kapıldım, yani 1948 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne asistan olarak girdim. Ondan sonra da Arif Bey'in kazalarıyla ilgili olarak doktora yaptım ve 1952 yılında doktoramı verdim. Tezimde Side'de Bizans eserlerini tespit ettim.

Jürinizde kimler vardı hocam hatırlıyor musunuz?

Jüriyi hatırlayamıyorum hiç. Fakat birtakım oyunlarla karşılaştım, ayağımı kaydırmak isteyenler oldu. Şimdi onlar üzerinde durmak istemiyorum.

Tabi askerliği yapmamıştım, askerlik de yapılması lazım, o arada bir iş daha yaptım ben, evlendim 1954 yılında. "Evli olduğuma göre artık askere de gitmek vacip, onun üzerine askere gideyim" dedim. Zaten 31 yaşına kadar tecil hakkı vardı. Müracaatı yaptım fakat müracaat ettiğim andan itibaren kadrom boşalmış oluyor. Hemen kadroma başkalarını atama sevdasına düşüyorlar. Yani böyle durumlarla da karşılaştım. Altı ay okul, bir sene de subaylık, asteğmen ve teğmen olmak üzere bir buçuk sene askerlik yaptım. Askerlik bittikten sonra geldim üniversiteye tekrar. Neyse ki tekrar girebildim kadroma, o arada doçentlik imtihanına da girmiştim.

Doçentlik jürinizde kimler vardı hocam?

Ankara’da bir kadın Alman profesör olan Katherina Otto-Dorn, İpşiroğlu vardı bir de, hiç ilgisi yok bu konularla ama, Türk Edebiyatı’nda hoca olan meşhur *Beş Şehir*’in yazarı Ahmet Hamdi Tanpınar vardı. Hatta imtihanında bir espri yapınca ben o da “Bak işte şehir çocuğu, şehir çocuğu” demişti benim için.

Tez olarak ne sundunuz hocam?

Orada “Son Devir Bizans Mimarisi”¹ diye bir tez hazırladım. Sonra o kitap halinde de basıldı. Daha sonra onun ikinci baskısı yapıldı daha geniş olarak. Ondan sonra doçent olarak üniversiteye döndüm. Artık üniversitede kariyerim yürümeye başladı. Bizans sertifikası yerinde duruyordu, daha önce dediğim gibi. Hatta Berlin’deki hocam olan Schweinfurt oraya geldi, ders verdi dört sene ve ben onun asistanlığını da yaptım. Yani 1950’den itibaren, askere gittiğim 1954 yılına kadar onun asistanlığını yaptım, derslerini ben tercüme ettim. O Almanca anlatıyordu, ben Türkçeye çeviriyordum irticalen. Fakat adamcağız 54 yılında vefat etti İstanbul’da. Onun da problemi şuydu: O Doğu Alman Üniversitesi’nde hocaydı. Üniversitesi geri çağırıyor, o da bir daha geri gitmek istemiyordu. Fakat bir yandan da emeklilik hakkını kaybetme durumu vardı. Bu nedenle konsoloslukla devamlı mücadele halindeydi, boyuna gidip geliyordu. İşte 1954 yılının o yaz sıcağında adamcağızın zaten pek sağlam olmayan bünyesi daha fazla dayanamadı ve öldü gitti. Onun da cenazesini kaldırdık, Feriköy Protestan Mezarlığı’na gömdük. Bir yandan da üniversitede çalışmalarına başladım, bir taraftan makaleler, fırsat buldukça bir şeyler yazdım. Ondan sonra doçent olarak tekrar Almanya’ya gittim, burs verdi Almanlar. Ardından, 1960’lı yıllardaydı, ihtilâlden sonra Oktay Aslanapa Türk ve İslam sanatını ayrı bir kürsü halinde sanat tarihinden ayırdı. “Ben ne olacağım,” dedim “bizim Bizans ne olacak?” “Başının çaresine bak” dediler, ben öylece kaldım. Onun üzerine bazı yaşlı hocalar “Bizans sanatı da ayrı sertifika olduğuna göre pekâlâ ayrı bir kürsü olabilir. Yetişmiş elemanı olmalıdır, işte yetişmiş elemanı da var. Binaenaleyh senatoya müracaatı yaparız biz” dediler. Yapıldı ve senato da rahatça Bizans sanatını ayrı bir kürsü olarak kabul etti. Ondan sonra, arkasından da benim profesörlüğüm için başvuruldu. Profesörlük tezi olarak da “Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler”² çalışmasını verdim. O da 100 sayfalık bir kitapçık halinde basılmıştır. Yani ben hepsi basılı şeylerle müracaat ettim, hani öyle kâğıt üzerinde bir şeylerle değil. Ben salondan çıktıktan sonra içerde profesörlük için konuşmalar yapılırken hocalar beni metheden sözler söylemişler çünkü zabıtların bir nüshasını bana verdiler daha sonra. Tabi en enteresan konuşmayı rahmetli Cavit Baysun yapmış. “İçinizde Semavi’yi en fazla ben tanıyorum, en eskiden beri tanıyan tek kişi benim. Ortaokulda öğrencimdi. Şimdi ne mutlu bana ki profesörlüğü için burada konuşuyoruz” demiş. İttifakla geçti yani hiç red oyu yok. Ondan sonra profesörlüğüm tasdik edildi, yalnız tam yaz ayıydı, senatoda takıldı kaldı. Son toplantı Temmuz’da, Orman Fakültesi’nde toplanır senato. Orada güzel

1 Semavi Eyice, *Son Devir Bizans Mimarisi: İstanbul’da Palagios’lar Devri Anıtları*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1980.

2 Semavi Eyice, “İlk Osmanlı Devrinin Dinî-İçtimai Bir Müessesesi: Zâviyeler ve Zâviyeli Câmiler”, *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, XXIII (Ekim 1962-Şubat 1963), sy. 1-2, s. 3-57.

yemekler yenilerek toplantı yapılır, bir şey görüşülmez artık. Ben de heyecanla neticeyi bekliyorum, netice yok tabi. Hatta son o toplantının olduğu gün de çocukların bir kısmını almış Karadeniz’de, Trabzon taraflarına bir geziye götürüyordum. Neyse yapacak bir şey yok tabi, bekledim, Eylül’de geçti senatodan ve ben profesör oldum. Yalnız kadrom yok, komik bir durum, kadrosuz bir kürsü profesörü. Sonra senatoya da seçildim ben 1970 yıllarında. “Benim kadrom yok hâlâ, isterseniz lağvedin benim profesörlüğümü” dedim, senato üyesiyim üstelik. “Böyle saçma şey olur mu” dediler. Dokuz sene sonra bir kadro bulundu neyse, beni kadroya aldılar. Ondan sonra da işte YÖK çıktıktan sonra dediler, 67 yaşında sepet havası. Bizleri sepetlediler üniversiteden. Bu iş böylece bitti. 42 yıl fiilen İstanbul Üniversitesi’nin çeşitli kademelerinde görevli olarak bulunmuş oldum.

Hocam biraz önce öğrencilerle yaptığımız bir geziden bahsettiniz. İsterseniz bu araştırma gezilerini biraz daha açalım.

Üniversitede olduğum yıllar içinde yaz aylarında ben Türkiye’nin çeşitli yerlerinde, bölgelerinde araştırmalar yaptım ve bunların neticesi olarak birçok eserleri makaleler halinde yayınladım.

Nerelere gittiniz hocam?

Şimdi bir defa sistematik bir şekilde öğrencilerden bazılarını veyahut bazen kalabalık grupları alıp bütün Trakya’yı taradım. Ayrıca Batı Anadolu’da ve Güney Anadolu’da aşağı yukarı 15 sene çalışmaları olmuştu. Bilhassa batdakiler o kadar fazla değil çünkü onlar zaten çok inceleniyor. Fakat Güney Anadolu’da Antalya’nın doğusundan aşağı yukarı Mersin’e kadar olan kıyı şeridi üzerinde Toros Dağları’nda araştırmaları oldu. 15 yıl her sonbahar o araştırmaları yaptım. Kız Kalesi’nin civarında birtakım kayalıklar vardır, üzerinde yerleşim yoktur. Onlara da gittim araştırdım. Karaman’da Binbir Kilise denilen bölge vardır. Oraya dair bir tane kitap da yazdım. Yine Konya havalisi hakkında başka araştırmaları var. Bunların bazıları parça parça yayımlandı. Sonra Bursa ve İznik hakkında araştırmaları var. Mesela Bursa’da Sultan Osman, Sultan Orhan türbelerinin aslında Bizans yapıları olduğuna ve bunların Bizans kalıntısı olduğuna dair *Vakıflar Dergisi*’nde çıkmış bir makalem var. Kazı olarak ise sadece Kırşehir ile Yerköy arasında bir araştırmam oldu. Onu da daha sonra yayınlamıştım. Diğerleri hep toprak üstü araştırmasıdır. Yani bir yerlerde enteresan bir eser buldum mu onu inceleyip planını çıkarıp yayınlıyordum. Toprak altını kazıp da bıraktığın takdirde bir daha o eserden hayır gelmiyor. Bu nedenle kazı çalışması yapmadım pek.

Genelde yalnız mı yapıyordunuz bu gezileri?

Öğrencilerden bazen iki üç kişi oluyordu. Mesela Trakya’da üç kişiyle gezdim. Ondan sonra özel incelemelerde Anadolu’da yaptığım incelemelerde en fazla dört veya beş kişi götürüyordum. Çünkü orada araba tutmak zorundaydık ve daha fazla insan alamıyorduk tabi arabanın içine. Bir de öğrencilere tatbikat gezileri yaptırıyordum. O zaman onlar 10 kişi, 15 kişi olabiliyordu. Bu şekilde; Karadeniz kıyılarında, Güney ve Orta Anadolu’da düzenlediğim geziler oldu. Tabi o zaman daha kalabalık olduğu için

minibüs kiralyordum. Bir de benim yurtdışında bazı araştırmalarım oldu. Onları da bilhassa Balkan memleketlerinde rejimin en sıkı olduğu devirde Bulgaristan, Romanya, Macaristan, Yugoslavya ve Arnavutluk'taki Türk eserler üzerine yaptım ve onların da bir kısmını makale halinde yayınladım.

Finansmanı nereden sağlıyordunuz hocam?

Genellikle üniversiteden ufak bir para aldığımız olabiliyordu. Ondan sonra rahmetli Çelik Gülersoy / Turing de destek veriyordu bazı araştırmalarım ve gezilerim için. Bir de, üyesi olduğum yıllarda Tarih Kurumu'ndan alabiliyordum. Genelde bu üç kurumdan temin edebiliyorduk.

Balkanlar'da yaptığınız geziler çerçevesinde devlet kurumlarının teşvik ve katkıları oldu mu?

O zaman mübadele suretiyle onlardan da birtakım araştırmacılar geliyordu. Ondan sonra nasılsa karşılığında da beni gönderdiler. Yani Dışişleri Bakanlığı gönderdi beni bu ülkelere. Yanıma da muhakkak Ankara'dan birini katıyorlardı, bir mimar mesela. Ama dünyadan haberi yok, ilgilenmiyor hiçbir şeyle. Mesela bir Ağustos ayında Romanya'da enteresan bir bina gördüm ve tedkik etmeye karar verdim. Bina harap halde bir tekkeydi ve biraz da tepelik bir yerdedi. "Ben," dedim "bunu inceleyeceğim, gel, hiç değilse ölçüsünü sen al, mimarsın". "Ah kardeşim, ben bu sıcakta dışarı çıkamam" dedi ve arabadan dışarı çıkmadı. Ben yalnız başına gittim. Yanımda devletin tayin ettiği komünist bir tane mihmandar vardı. Onunla beraber gittik. O bana metreyi tuttu, yardım etti de, bir kroki şeklinde hiç değilse o binanın bir planını çıkarabildim, fotoğraflarını çektim. Burası Bulgaristan'ın Romanya ile tam sınır dibindeki Akyazılı Sultan Tekkesi, ünlü bir tekke, hatta Evliya Çelebi orada üç gece kalmış yatmış. Ondan sonra o tekke hakkında bir yazı yayınladım. Tarih Kurumu'nun *Belleten*'inde çıktı. O zaman Tarih Kurumu'nun *Belleten*'inde yine Bulgaristan'da tam Türk sınırına yakın, bizim zamanımızdaki adıyla Mustafa Paşa şimdiki adıyla Sevilgrad Köprüsü vardır, onu yayınladım. Ki hakikaten o köprüyü ben başıma bir iş gelir diye arabadan inmeden tedkik ettim ve kitabesinin 0000000sonra bir İngiliz mimar arabasından inerek köprünün fotoğrafını çekiyor ve bunun üzerine akşama kadar karakolda ifade veriyor ve dahası elindeki bütün filmleri alıyorlar. Türkiye'ye de geldi bu mimar ve görüştüğ de kendisiyle. Bir gün "Gel beraber bir postaneye gidelim. Sofya'daki İngiliz elçiliğine mektup yazacağım, dönüşte bana sahip çıksınlar diye" dedi. Yani İngilizin başına bu gelirse, tam sınır dibindeki köprünün resmini çekti diye, Türk olarak benim başıma neler gelebilirdi Bulgaristan'da, varın siz tahmin edin.

Peki, sizin başınıza gelen herhangi bir olay var mı hocam?

Bu şekilde bir olayla karşılaşmadım. Ama mesela, göstermek istemedikleri binalar, ısrar ettiğim halde katiyen giremediğim, cami, tekke tarzı Türk binaları olmuştur. Mesela Müslümanların elinde cami, fakat imam katiyen gelip açmıyor kapıyı. "Başıma iş gelir, ben kimseyle temas etmem" diyor. Bir tanesi kızı ile yolladı öyle açtılar camiyi. Arnavutluk tabi daha berbattı. Orada doğru dürüst bir cami de kalmamıştı zaten. Bir

kısmını dinamitle yıkmışlar, kalan bir kısmını da kocaman bir asma kilitle kilitlemişler, açılmıyor. Orada bir hafta kalmama rağmen birçok ısrarım sonunda ancak merkezde Ethem Bey Camii'ne girebildim istisnai olarak. Cami ibadete açık değildi ama her şeyi yerinde duruyordu o caminin. Diğerleri kapalıydı. Mesela Avlonya'da, mimarisine nazaran belki 400 senelik bir cami vardı. Fakat katiyen açmadılar. O tarihte İşkodra'nın en büyük meydanında bir binada kocaman bir poster vardı. Üzerindeki resimde kolları sıvalı bir işçi bir eliyle bir minareyi tutmuş kırıyor, bir eliyle de kilisenin çan kulesini tutmuş kırıyor. Yani buradan da anlayabilirsiniz politikalarını. İşkodra'da Osmanlı devrinde Buşatlı Mahmut Paşa'nın yaptırdığı cami var. Malum 18. asırda şuradaki bazı sivrilmemiş kişiler kendilerini Osmanlı hanedanlığıyla eşit gibi görüp büyük camiler yaptırıyorlar. Çapanoğullarının Yozgat'ta, Kavalalılarının Kahire'de yaptırdıkları gibi selâtin camilerine benzer camiler yaptırıyorlar. Bir yerde kendilerini Osmanlı padişahı gibi görüyorlar. Bu Buşatlı Mahmut Paşa da İşkodra'da İstanbul camileri gibi avlulu bir cami yaptırmış. Cami metruk üstelik de minaresini dinamitle yıkmışlar. Yatmış vaziyette görülüyor. Ordayken yanımıza verdikleri mihmandar da hınzır herifin biriydi. Sonunda asabımı bozdu benim. Bayağı hakaret ediyor Türklüğe. "Alın bu herifi buradan, bununla gezmek dolaşmak istemiyorum ben" dedim. Sonunda onu aldılar, Şaban adında Müslüman asıllı bir Arnavutu verdiler. Türkçesi de iyi kötü var, Bulgaristan'da tahsil etmiş, orada Türkçe öğrenmiş. Onunla biraz anlaştık konuştuk. Ona bir ara "Siz ölülerinizi ne yapıyorsunuz?" diye sordum. Şöyle eğildi çocuk, "Evde gizlice yıkıyoruz ve kefenliyoruz öylece" dedi. Böyle sıkı bir rejim. Bunları da gördük yani.

Balkanlar'a yaptığımız bu gezi kaç yılındaydı hocam?

Birincisini 1966 yılında yaptık. Ondan sonra da birkaç sene Dışişleri Bakanlığı beni gönderdi. O geziler sırasında bir hikâye daha yaşadık. Onu da anlatayım. Tuna Nehri'nin üzerinde dümdüz bir ada vardır: Adakale. 1877-78 Savaşı'ndan sonra biz Romanya'dan çekildiğimizde hatta Bulgaristan'ın da artık Ruslar tarafından işgali yapıldığında sulh anlaşması yapılırken sulh anlaşmasına bu Adakale'yi yazmayı unuttuğular ve neticede Adakale 1923'e kadar Osmanlı/Türk toprağı olarak kalmış. Kalenin üzerinde Türk bayrağı var. İstanbul'dan idareci gönderilmeye devam etmiş. Adanın üzerinde bir cami ve 200-250 kişilik bir Türk nüfusu var, evler de var tabi. Lozan'dan sonra Adakale'de bir hakkımız olmamış ama o Türk halkı orada kalmış. Fakat vaktâki birtakım barajlar yapıp da Adakale su altında kalacak hikâyesi çıkınca bundan 40-50 sene evvel, bir teklif yapılmış ve demişler ki: "Burası bütün Balkan memleketlerinin ilgilendiği bir yer. Buraya Romanya'dan, Bulgaristan'dan, Türkiye'den, Sırbistan'dan uzmanlar gelsin, bu Adakale'yi tedkik etsinler, resimleri çekilsin ve hakkında büyük bir kitap hazırlansın." Bu teklifi hangi memleket vermiş bilmiyorum, Türkiye'de Tarih Kurumu'na. Tarih Kurumu da tarihçi olarak Ömer Lütfi Barkan'ı, sanat tarihçisi olarak beni ve fotoğrafçı olarak Edebiyat Fakültesi fotoğrafçısı Aziz vardı, onu seçiyorlar ve üç kişilik bir kurul oluşturuyorlar. Biz pasaport vb. hazırlıkları yaptıktan sonra Dışişleri'nden birisi çıkıp "Canım bunlar gidip de orada ne yapacaklar" diyor. Fakat o sırada da tahsisat geldi Merkez Bankası'na. Artık her şeyimiz hazır derken bu defa Ömer Lütfü Bey "Ah ben şimdi kış vakti gidemem oraya" demeye başladı. Netice öyle

kaldı bu iş ve biz Adakale'ye gidemedik. Yani bizim bir laçka tarafımız vardır ya işte onun da en tipik örneği oldu bu Adakale. Bunu ben televizyonda da söyledim bir münasebetle. Oradaki camiye Sultan İkinci Abdülhamid Hereke'den yekpare bir halı göndermiş. Ondan sonra o halıyı oradan çıkarmışlar, Köstence'de, Romanya'da Avrupalı bir mimarın yaptığı çok uyduruk, çok çirkin bir camiye yaymışlar. O camiye de büyük gelmiş o halı. Köşelerde rulo halinde duruyordu. Bir de böyle bir hatıramız var. Tabi daha pek çok hatıralarımız da oldu.

Tekrar üniversiteye dönelim isterseniz. Hocam 40 yılı aşkın bir akademik hayat serüveni içinde sanat tarihçilerinin çalışmalarını bugün nasıl değerlendirirsiniz genel olarak.

Bir isim vermek istemem ama çok tuhaf durumlarla da karşılaştım tabi. Bu arada ben 58 yılında, daha doğarken Anıtlar Yüksek Kurulu'na üye yapıldım. 40 yıl da Anıtlar Yüksek Kurulu'nda görev yaptım. Sonra onu ufalttılar, sulandırdılar ve 1998 yılını 1999 yılına bağlayan yılbaşı günü son toplantıda "Kurulun aldığı kararlar, bilgime tecrübeme ve sağduyuma uymadığından, ikincisi de zaten gözlerim rahatsız olduğundan kuruldaki 40 yıllık hizmetten sonra istifa ediyorum" diyerek istifanamemi yazdım. Ama bir makamdan birisi de çıkıp, "Siz bu kadar sene bu işin içindeydiniz, problemler nedir, ne oluyor bu kurulda?" diye sormadı. İstifamı güzel kabul ettiler, yerime derhal yeni bir üye tayin ettiler ve bu da geçti gitti. Onun için bu memlekette bir şey olabileceğine inanmıyorum. Görüyorum da bazı durumlarda bakıyorsunuz kılı kırk yararcasına işler yapıyorlar, öbür tarafta bakıyorsunuz olmayacak bir tarihî eseri rezil edip bırakıp gidiyorlar. Şimdi ona da şahit oldum. Karışmak da istemiyorum, karışmıyorum da. Bana da sordukları takdirde "Ben bilmem diyorum, kurullar var, oralarda büyük âlimler var onlara sorun" diyorum.

Şöyle sorsam hocam: İsimler üzerinden gitmesek... Sizin eserleriniz dışında "Tali olarak okunması gereken şu kaynaklar var, şu ekolün çalışmaları iyidir" diyebileceğiniz çalışmalar var mı?

Ne gibi yani? Benim kendime göre bir sistemim var, bir metodum var fakat bunu sürdüreceğim bir adam da çıkmadı ortaya. Şimdi düşünün ki benim bıraktığım yere tayin edilen kişi sanat tarihinden mezun değil. Sanat tarihinin uzağından yakınından geçmiş dahi değil, Siyasal Bilgiler mezunu. Kim bilir kimin nesi, onu da bilmiyorum. Daha sonra bu adamı tuttular İstanbul Üniversitesi'ne soktular, ben emekli oluyorum diye Bizans sanatına getirdiler koydular ve o şimdi profesör olmuş orada duyduğuma göre.

Hocam isim olarak nasıldır bilmiyorum ama mesela Turgut Cansever...

Turgut Cansever mimardır. Sanat tarihçisi değildir. Turgut Cansever benim ortaokuldan arkadaşımды, biliyorum onun da çalışma tarzını. Çok çalışkandı, çok kafalı bir cocuktuydu. Çok güzel çizim yapar, resim yapar fakat bizim dalda yetişmiş, formasyonu olan biri değildi.

Bildiğimiz kadarıyla sütun başlıklarıyla ilgili tezi,³ Sanat Tarihi Bölümü'nde yapılan ilk doktora teziymiş hocam.

O tez güzel bir tezdır, iyi bir tezdır, iyi de çalıştı onu ama bir katalogdur bu. Doktora tezi olarak bizim sanat tarihinde yapılan ilk doktradır. Daha başka doktoralar da yapıldı. Mesela benim yanımda asistan olarak çalışan Yıldız [Demiriz] vardı. Yıldız'ın yapmış olduğu “Bizans Döşeme Mozaikleri”⁴ var. O da kitap halinde basıldı. O da oldukça güzel bir tezdır, şimdiye kadar Avrupa'da bile yapılmamıştır o konu üzerine bir şey. İstanbul'daki Bizans devri su sistemi hakkında yapılmış olan Özkan'ın [Ertuğrul] yapmış olduğu bir tez vardır, doktora tezi.⁵ Sonra ben 150 kadar lisans tezi yaptırdım Bizans sanatında. Onlar da bir camekânın içinde kapalı kaldı.

Turgut Cansever'in doktora tezi “Selçuk ve Osmanlı Sanatında Sütun Başlıkları” basıldı geçenlerde hocam. Klasik Yayınları bastı.

Turgut ortaokuldan sınıf arkadaşımı. Ondan sonra işte epey beraberliğimiz oldu lisede de.

Hocam sizin “İstanbul Minareleri” adlı teziniz basılmadı değil mi?

Lisans tezimidir o. Efendim şöyle oldu. Onu rahmetli Rıfık Melül Meriç, Mimar Sinan Üniversitesi Güzel Sanatlar Akademisi'nde “Türk Sanat Tarihi Araştırmaları Yıllığı” diye gayet kalın bir cilt yayınladı. Oraya istedi o zaman. O tezim aslında üç parçadan oluşuyor. Birinci parçası “İslam Âleminde Minare”. O aşağı yukarı 25 sayfa tutuyordu. Ondan sonra “İstanbul Minareleri ve Katalogu”. Bütün minareler yok tabi. 800 caminin minaresi yok ama seçme minarelerden bir tasnife tabi tutmuşum onları. Yani Klasik Devir, sonra Klasik Öncesi Devir ve daha sonra Yabancı Tesirler Devri ve Son Devir ve elbette sanat bakımından bunların minarelere akisleri. Minarelerin biçimi, ölçüleri değişiyor. Cumhuriyet dönemi başında artık minare yoktu zaten. Ondan sonra bunları; büyük camiler / selâtin camileri, orta boy camiler yani vüzerâ camileri ve bir de mahalle mescitleri diye üç grup halinde ayrı ayrı her dönemin değişik özelliklerini katalog halinde birer tane resimleriyle anlatıyorum. Ondan sonra bir de arkasında genel bir değerlendirme vardı. Üç tane de zeyli vardı tezimin: “Minareler ve Ses”, “Minareler ve Işık”, “Minareler ve Hurafeler”. Böylece İstanbul minareleri hakkında epey bir şey ortaya konmuştu. Ancak İstanbul minarelerinin katalog kısmı Rıfık Bey'in yayınladığı o yılda basıldı.⁶ Baş taraftaki “İslam Âleminde Minare” kısmı basılmadı. Son bölümdeki değerlendirme kısmı da basılmadı. O ikinci sayıda çıkacaktı güya, çıkmadı.

Hepsini cem edip bir kitap halinde tekrar yayınlamayı düşünür müsünüz?

Tezim yok ortada. Yani kaç defa tezi aradım yok etmişler fakültede onu. Efendim o zaman üç nüsha yapılırdı. Her şey öyle kısıtlıydı ki piyasada fotoğraf, karbon kâğıdı,

3 Turgut Cansever, *Sonsuz Mekanın Peşinde: Selçuk ve Osmanlı Sanatında Sütun Başlıkları*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2010.

4 Yıldız Demiriz, *Örgülü Bizans Döşeme Mozaikleri*, İstanbul: Yorum Sanat Yayınevi, 2002.

5 Özkan Ertuğrul, “Bizans Dönemi İstanbul Su Mimarisi”, Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 1989.

6 Semavi Eyice, “İstanbul Minareleri”, *Türk Sanatı Tarihi Enstitüsü Dergisi*, Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları, 1962, c. I, s. 1-80.

hatta daktilo şeridi bile bulunmuyordu o devirde. Onlar da Avrupa'dan ithal di. Savaş bitmiş, mal gelmiyor dışarıdan ancak elimizde bulunanları, bayatlamış malzemeyi kullanıyorduk. Ben de o tezi ancak üç nüsha yaptırdım. Kütüphanelerde yalnız metin kısmı var fakat esas orijinali yani resimli nüshası bölüm kütüphanesindeydi. Ben emekli oluncaya kadar, 20 sene öncesine kadar benim odadaki dolapta diğer tezlerle beraber duruyordu fakat ben üniversiteden emekli olduktan sonra bizim bölümün ne olduğu belli değil. Birtakım zevâtin eline geçmiş, onlar da dağıtmışlar orayı, aşağılara bir yerlere taşımışlar. Birkaç defa arattırdım, bir fotokopisini yaptırardım tezimin, dedim ama bulamadım. Kayıp. Bazı camiler de yıktırıldı gitti bu arada. Onların minareleri ve fotoğrafları vardı. Onlar ziyan oldu böylece. Sondaki zeyil kısmında entere-san fotoğraflar vardı, eskiden gece çekilmiş eski yazıyla yazılmış mahya fotoğrafları vardı. Biliyorsunuz mahya aslında çok zor bir şey. Çünkü yağ kandiliyle yapılıyor ve eski yazı geometrik çizgi halinde değildir, kıvrımları var ve büyük bir ustalık isteyen iş. İki tane gece çekilmiş eski yazıyla yazılmış güzel mahya fotoğrafı vardı. O yok yani bir daha bulamam o fotoğrafları ben. Hatta bir de şey vardı: Almanlar bizde görmüşler mahyayı, bizden öğrendikleri şekilde Batı Almanya'daki fabrikalarda bacalar arasına elektrikle mahya yapmışlar ama onlar fabrikanın adını yazmışlar mahyaya. Onu da koymuştum. Birçok küçük caminin entere-san minareleri vardı, onları da koymuştum. O camilere gidip o camiye yerinde bulamıyorsunuz bile, yıkılıp kaldırılmış veyahut minare değişmiş. O tezi ben 1946-47 yıllarında hazırlamıştım. 1948 Haziran'ında mezun oldum o tezle.

Keşke bulunabilseydi, yayınlanmayan kısımlarıyla beraber yayınlanabilirdi şimdi.

Üzerinden çok geçti artık. Bu yaştan sonra da büyük bir işe girişecek halim de yok zaten. Sonra yalnızım da, bir yardımcım da yok, kolay değil.

Hocam bütün bu üniversite hayatınızda mesela ideolojik tercihlerin size zararı oldu mu hiç?

Ben bu işe şey yapmadım ama bazı sürtüşmelere şahit oldum. Bunların üzerinde de durmak istemiyorum, var bazı birtakım oyunlar.

Peki, hocam, genel olarak Bizans araştırmacıları için vereceğiniz öğütler, tavsiyeler var mıdır?

Ne tavsiye edeyim, benim ekolümden yetişme hiçbir kimse yok ki üniversitede, ne tavsiye edeyim? Bugünkü Sanat Tarihi Bölümü'nde birtakım kişiler var ki gençlerden bunlar, ben bunları tanımıyorum bile. Bir hanım vardır o da bizden mezun değil, Roma'dan mezundur. Roma'da okudu, babası orada görevliydi. O kız işte aşağı yukarı bir şeyler yapıyor fakat onunla da uğraşıyorlar, o epey orada yerleşmiş duyduğuma göre, arada nadir de olsa, senede bir iki defa da olsa bana gelir, buraya. Fakat esas Bizans sanatını teslim ettikleri kişi söylediğim gibi selamım bile olmayan biri.

Ben bunu İstanbul Üniversitesi için sormuyorum hocam, genel olarak soruyorum.

Genel olarak diğer üniversitelerdeki yetişenler nereden yetişmişlerdir bilmiyorum, kimin öğrencileridir yani. Bizans sanatını benden başka okutan yoktu ki. Biz Bizans sanatı okutuyoruz diye çıkmışlar ama ne okutuyorlar, belki yabancı dil bir kitaptan oku-

yorlar, ders diye veriyorlar. Benim öyle değildi. Benim derslerim çeşitli kaynaklara dayanan ve kendi kafama göre şekillenmiş bir dersti.

Hocam sizden bu ekolü takip etmek isteyen bir öğrenci çıkmadı mı, yoksa siz mi istemediniz?

Pek çıktı diyemeyeceğim. İyi öğrenciler vardı fakat bir daha da gördüğüm yok ortalıkta hiçbirini. Bir Feridun Özgümüş vardı, üniversiteye girmek istedi ama onu da oradaki zevat almadılar, yerleştirmediler.

Mahmut Şakiroğlu vardı.

Şakiroğlu tarihçidir. Osmanlı tarihçisidir ve bilhassa Osmanlı İtalyan münasebetleri üzerinde bilgisi vardır. Agostino Pertusi'nin fetihle ilgili kitapları derleyerek, fetih kaynakları üzerine yazdığı üç ciltlik kitabı (üçüncü cildi adam öldüğü için asistanı yayınlamıştır) Türkçeye çevirmiştir. Kitap İstanbul Fetih Derneği Yayınları'ndan çıktı. En son; İstanbul'da İtalya Konsolosluğu da yapmış olan Tommaso Bertele İstanbul'daki İtalyan Elçiliği'nin binası hakkında çok büyük bir araştırma yapmıştır. Büyük boy, kalın bir cilt halinde resimli nefis bir kitap halinde ve numaralı olarak basılmıştır. Çok az sayıda basıldığı için ancak bazı meraklıların eline geçmiştir. İşte Şakiroğlu tavsiyem üzerine onu aldı ve Türkçeye tercüme etti. Birkaç yere teklifte bulundu bir türlü basmadılar, zor diye, resimli olduğu için. Sonra Kitap Yayınevi'nden Çağatay Anadol kabul etti basmayı. Şimdi *Venedik Sarayı* adıyla baskıya hazırlanıyor o kitap. O da faydalı bir kitaptır. Velhasıl Şakiroğlu İtalya'yla münasebetler üzerine çalışan bir arkadaşdır, tarihçidir, sanat tarihçisi değildir.

İstanbul Kitaplığı'na geçelim isterseniz hocam...

İşte ben İstanbul hakkındaki bütün yayınları toplamaya çalıştım. Aşağı yukarı İstanbul hakkında sahip olmadığım en ufağından en büyüğüne kadar yayın yok gibi bir şeydir, belki bir iki eksiklik ancak vardır ama özel kütüphanemde hepsi vardı bunların. Ondan sonra Bizans sanatı üzerine de bütün yayınları topladım. Ne bileyim, Batı memleketlerinde ben Bizans sanatı üzerine dersler verdim, kurslar verdim. İtalya'da verdim, bir sömestr Cenevre Üniversitesinde ders verdim, İsviçre'de. Ondan sonra Yunanistan'da bir kongrede Yunanlı bir profesör "Kongrenin üzerinden silindir gibi geçtiniz" demişti.

Kütüphaneniz şu anda Kıraçların vakfında değil mi?

Evet, kütüphanemi Suna-İnan Kıraç Vakfı satın aldı. Artık idaresi onlarda.

Hocam biraz önce bahsettiğiniz gibi tamamlanmasını istediğiniz, çalışılmasını istediğiniz, herhangi bir konu var mı veya söylemek istediğiniz başka şey?

Benden başka kimse yapamaz ve topladığım malzeme de ne oldu gitti bilmiyorum. Mesela bir tane Kâğıthane Sad-âbâd üzerine bir çalışma vardı. Onun metin kısmını yazmıştım, dipnotları da vardı ama o da öylece kaldı. Sad-âbâd Sarayı'nın çeşitli safhalarına ait üç yüze yakın resim, yine muhtelif dönemlerine dair planları vardır. Öylece duru-

yor işte, yayınlanmadan kaldı. Yayınlanmadan kalmış bir sürü çalışmalarım var. Bizans devrinde İstanbul'a gelmiş yabancıların yazdıkları, İstanbul'a dair yazdıkları yazılar var mesela. 39 tane yabancı yazar hatıralarında İstanbul'u anlatmışlar, Bizans İstanbul'unu. Onu Türkçe olarak, özetleyerek, tercüme ederek koydum. İçlerinde her milletten adam var fakat Türk yok, Türkler gelmişler gitmişler ama hiçbir şey yazmamışlar. Dört beş tane Arap var, mesela bir tane Çinli var, elçi olarak gelmiş, İstanbul hakkında çok kısa bir şey yazmış. Ondan sonra İspanyol var, Ermeni var, Rus var, İngiliz var, tabii bol sayıda İtalyan var, Fransız var. Çeşitli milletlerden adamlar var. 39 kişi tespit etmiş idim. Bir tane de Belçikalı vardı, onun seyahatnamesini bulamadım. O kaldı. Biraz ikinci el bilgi buldum ama o seyahatnamenin tamamını, kitabı bir defa elde edip kendim görmem lazım.

Benim bir de âcizane vasiyetim vardır. Emr-i Hak vaki olduğunda hiçbir surette cenazemin Edebiyat Fakültesi'ne götürülmesine ve bilhassa Sanat Tarihi Bölümü'ndeki bugün orada görülen zevat tarafından konuşma yapılmasına rızam yoktur, bunu istemiyorum. Bunu ben daha evvelce de söyledim, yazıldı, yayın halinde de söyledim. Hatta o zamanki rektör öğrenmiş bunu, bana evime telefon etti, "Sizi kıran ne vardır üniversitede, onu gelin konuşalım" diye. Gitmedim şimdi dedikodu olacak diye.

Bir o kadar acı olan hocam sizden sonra bu geleneği devam ettirecek birinin olmaması...

Ne yapayım kardeşim, kafasını yarıp da içine sokamam ki. Hevesi olan gelir, dizimin dibine oturur öğrenir ama çok kötü bir tabiatımız var bizim. Bizim Türk milletine mahsus bir durum bu. Üniversiteden mezun olduğu gün insan "Ben âlim oldum, tutmanın beni" diye fırlıyor ortaya.

Ben Bizans sanatı hatta Osmanlı sanatı dersleri verdim. Ben Marmara Üniversitesi'nde mesela Türk sanatı dersi verdim fakat ek görev olduğu için hem doğru dürüst para vermiyorlar hem de verdikleri parayı doğru dürüst vaktinde alamıyorsun. Bunun üzerine bıraktım ders vermeyi. Hacettepe'de de ders verdim Bizans sanatı üzerine. Sonra Mimar Sinan'da üç sene ders verdim fakat o yalnız yüksek lisans yapanlardı.

Ankara'yla İstanbul arasında fark var mı hocam, eğitim olarak, öğrenci olarak?

Var tabii, fakat orada da "Efendim biz biliriz, biz daha iyisini, daha mükemmelini yaparız" diyen tipler çıktı. Yalnız orada, nerede yetişmiş bilmiyorum Sacit diye bir çocuk var, Sacit Pekak. O Bizans sanatında bayağı iyiydi. Fakat benimle bir teması yok. Kaç yıldır da görmüş değilim. Bir defa bir münasebetle bir mektup yazdım, cevap alamadım. Yazdığım mektubun ne olduğunu da söyleyeyim: Bundan bir sene kadar önce bana bir tane kocaman bir dergi geldi Ankara'da basılmış, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*'nin üçüncü sayısı. İçinde bir de mektup, "Efendim bir ve ikinci sayıyı bilmem ne kadar para gönderirseniz size göndeririz" diye. Ben de baktım idareciler arasından bu Sacit'in de adı var. Dedim ki: "Seni en yakın gördüğüm için sana yazıyorum bu yazıyı. Ortaçağ araştırmalarını Türkiye'de ilk defa kuran, ilk defa bu işi yürüten kişi benim. Böyle bir dergi çıkarken ilk önce bir defa da olsun bana da bir

haber verseydiniz en azından. Doğrusu bu tuhafıma gitti” dedim, bir de “İçinden böyle bir yazı çıkmasına çok şaşırđım” dedim. Bir cevap gelmedi. Cevap gelmediğine göre ben de tabi arayacak değilim bir daha. Beni çok kıran bir olay daha var. Türk Tarih Kurumu’na ben üye oldum profesör olduktan sonra. Oradaki üyeler tarafından seçildim. Benim bir ideolojik tarafım yoktu. Ankara sosyetesinde biliyorsunuz masonluk ön planda bir şeydir. Burada da öyledir. Üniversiteye girenlerin ekseri mason arkaları vardır. Benim o tarafım da yoktur. Masonlukla uzaktan yakından hiçbir ilgim olmadı benim. Onun için böyle bir desteğim olmamasına rağmen beni tarih kuruluna seçim suretiyle üye yaptılar. Orada ben 14-15 sene üyelik yaptım. İşte Türkiye’yi, Türk bilimini yurtdışında çeşitli memleketlerde temsil ettim, konuşmalar yaptım, konferanslar verdim. Eğer oralara incelemeye gittimse Türk Tarih Kurumu’nun parasıyla, onun da mahsubunu döner dönmez yaptım muhasebeye, kapattım. Kütüphanesinden 15 sene zarfında topu topu iki tane kitap aldım ödünç olarak İstanbul’a getirdim. O kitapları kullandıktan sonra da bir ay içinde iade ettim. Bunu niçin söylüyorum. Öyle bazı üyeler var ki hatta üye olmayan kişiler var ki Tarih Kurumu Kütüphanesi’nden kitapları almışlar, aldıkları kitapların listesi üç sayfa dolduruyor. Bazıları beş ciltlik on ciltlik kitaplar olmak üzere. Yani bir kütüphanelik kitap almışlar ve iade etmemişler. Bunları da yönetim kurulundayken Tarih Kurumu’nda karşılaştığım şikâyetler dolayısıyla öğrenmiştim. 1980 yılında Evren Paşa hazretleri büyük inkılâplar yaptığıında kendisinin Atatürk olduğunu sanıyordu. Atatürk de Türk Tarih Encümeni’ni lağvedip yerine Türk Tarih Kurumu’nu kurmuştu ya, “Aynını ben de yaparım” dedi, Tarih Kurumu’ndaki üyelerden aşağı yukarı 15 kadarını çizdi attı. Bu arada beni de attı. Bir gerekçe de yok ortada. Hani yurtdışına gidip konuşma yaptığımda eksik bir şey mi söylemişim? Hayır. Kitapları alıp zimmetime mi geçirmişim? Hayır. “Efendim ben kitap yazıyorum bana yardımında bulunun” deyip de parayı alıp ondan sonra da kitabı teslim etmemiş miyim? Hayır. Gerekçe ne?

İdeoloji de değil...

Yok. Hadi beni belki Bizans sanatıyla uğraşılıyor diye gönderdiler ama efendim Türk tarihiyle uğraşanları da attılar. Halil İnalçık da atıldı. Osmanlı tarihçisi Nejat Göyünç vardı, onu da attılar. Bunların suçu neydi pekâlâ. Birtakım kişiler gidiyorlar bunların kulaklarına “Falancayı da at, filancayı da at” diye fısıldıyorlar. Bunlar da “Öyle mi, atalım efendim derhal baş üstüne” deyip çiziyorlar isminizi. Fakat benim bir münasebetsizliğim daha oldu. O da şu: Bu olaydan beş sene sonra bazı münhal üyeliklere iki kişiyi geri aldılar: Halil İnalçık ve ben. Biz tekrar girdik Tarih Kurumu’na. Bir iki sene kaldık orada. Mahkeme kanalıyla ben Evren Paşa’dan gerekçe sormaya cüret ettim. Tabi çok büyük bir suç bu, Evren Paşa gibi muazzam bir adamdan soru sorulur mu hiç. Beni bir daha attılar Tarih Kurumu’ndan. İki defa kovuldum ben biliyor musunuz? Pek başkasına müyesser olmamıştır iki defa kovulmak. Evet. Ondan sonra Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu diye bir kurul var biliyorsunuz bu Tarih Kurumu’nun, Dil Kurumu’nun üstünde olan. Oradaki zevât karar vermişler Halaçoğlu’nu Tarih Kurumu’na bildiriyorlar, Yusuf Halaçoğlu ki benim Edebiyat Fakültesi’nde profesörlüğüm sırasında önünü ilikleyerek karşımıza çıkan bir asistandı. Sonra Yusuf Halaçoğlu Tarih Kurumu’na direkt olarak yukarıdan tayin edildi biliyorsunuz.

Şimdi o da ayrıldı.

Ayrılmadı, onu da çıkardılar. Onu da şimdiki hükümet çıkardı. Aslında çok iyiydi hükümetle onun arası, gayet iyi gidiyordu. Hatta Ankara'da bir sokağa adını bile vermek istediler onun. Abdullah Cevdet Sokağı'nın adını değiştirip Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu yapmak istediler.

Hocam kısmen burada da bahsettiğiniz üzere pek çok makale çalışmanız oldu. Acaba bunları bir araya getirmek gibi bir projeniz oldu mu ya da var mı?

Aslında Türk Tarih Kurumu bunu teklif etti. Fakat çok zor bir iş bu. İşin içine nasıl gireceğimi bilemiyorum. Yani kronolojik sıraya göre mi bu yazılar sıralansın yoksa konulara göre mi? Türk sanatı, İslâm sanatı, Bizans sanatı, ondan sonra Türkiye'de hiç kimsenin ilgilenmediği Türkiye'deki Ceneviz kolonileri hakkında yazılarım var. Sonra, bazı seyahatnameler hakkındaki çalışmalarım var. Bunların içlerinde yalnız yabancı dilde yayınlanmış olanlar var. Bunlar olduğu gibi mi çıkacak, ne yapılacak? Bunlara karar vermiş değilim henüz.

Umarız bir an bu projeniz kuvveden fiile çıkma imkânı bulur. Son olarak; hatıralarınızı yazıyor musunuz hocam?

Yok. Yalnız Balkan memleketlerini gezdiğimde notlar tutmuştum defterlerimde. Ama sistemli olarak oturup hatıralarımı yazmaya vaktim olmadı hiçbir zaman.

Umarız bundan sonra yazabilirsiniz hocam.

Benimle beraber gider hepsi. Yani hatıra yazarlarınkiler ne oluyor?

Yine de size yetişemeyenler okusalar hiç fena olmaz.

Boş verin, hepsi boş şeyler...

Peki... Çok teşekkür ederiz hocam vakit ayırdığınız için.

Mülakat ve Düzenleme:
Aziz Doğanay, Şevket Kamil Akar

